

XB2T2 !!!

Дан б.д.

Корпусе

За мент б.д.

Не вугаета !!

Др. ІВАН ФРАНКО.

2

Що таке
 поступ?

КОЛОМІЯ 1903.

Накладом Редакції „Поступу“.

З друкарні Вільгельма Браунера в Коломій.

06

Д-р ІВАН ФРАНКО.

ЩО ТАКЕ :
ПОСТУП?

КОЛОМІЯ

1903.

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ПОСТУПУ“.

901+330(023)

4-

Всі права застережені.

148-CP

Львівська Філія

Львівська бібліотека
АН УРСР.

№ II- 34 292

З друкарні Вільгельма Браунера в Коломиї.

I.

Слово „поступ“ почуєте часто в наших днях із різних уст. Усі накликають до поступу, дехто тішить ся ним, дехто нарікає на нові „поступові“ думки та порядки. Може би не від річи було поміркувати, що то таке поступ, у чім його шукати, чи є чого ним тішити ся або може журити ся?

Слово „поступ“ і відповідне йому понятє ~~нове~~ не лише у нас, але й у цілім осьвіченім сьвіті. Ще яких 300—400 літ тому назад навіть найосьвіченійші люди не багато думали про те, що колись на сьвіті було не так як тепер, а ко-

лись може змінити ся теперішній порядок. У давнійших часах загально держала ся думка, що порядки між людьми все були однакові або майже однакові, що ті порядки — хліборобські, ремесничі, родинні, громадські — вічні, встановлені самим Богом і так вони лишать ся до суду-віку. Що найбільше добачувано таке, що ті порядки не все строго і чисто додержують ся, по троха псують ся, не стає між людьми працьовитости, пильности, дбайливости, послуху, покори, побожності. Се походило по думці тих старих людей не з чого, як із людської злоби, з зопсутя обичаїв або з чортівської покуси.

Такий погляд на історію чоловіка на землі держав ся довгі тисячі літ. І треба було віків важкої наукової праці та

несподіваних відкрить науки, dokonаних у найновіших часах, щоб люди нарешті дійшли до переконання, що початкова історія чоловіка на землі, та порядки й обставини, серед яких жив найдавніший чоловік, були зовсім инакші, та що їх розвиток dokonував ся помалу на різних місцях землі протягом десятків а може й соток тисяч літ.

Новочасна наука виказала, що чоловік протягом довгих тисяч років з дикого сотворіння виробив ся до того, що пізнав пожиток огню.

Аж від тої пори можна починати його історію. На різних місцях Європи повіднаходжено огнища такого давнього чоловіка, повіднаходжено останки його костий, що де в чому близші до костий нинішних великих малп, ніж до костий ни-

нішнього чоловіка. Той давній чоловік був зовсім дикий, жив у лісах та вертепах, пізнійше по печерах та яскинях, повироблюваних водою в берегах рік та скалистих горах. Він живився лісовими плодами та мясом звірів, яких йому вдавалось убити чи то деревляним кієм, чи каменем. Минули знов довгі тисячі літ, поки чоловік навчився з річного каменя, головно з кременю, викрісувати найпростіше оружє: вістря до сокир, молоти, вістря до копій та стріл, скробачки до обдирання мяса зі шкіри. Оттаким нужденним оружєм послугувався чоловік у своїй боротьбі зі звірями, вбивав їх, пік на огні й їв, а з їх шкір робив собі одежі, вживаючи до шиття скручених звірячих кишок і ігол або шил із звірячої кости. Се була найстарша доба людського

життя на землі, так звана доба лупаного або кресаного кременю. З інших слідів, віднайдених ученими людьми, можемо догадувати ся, що та доба нужденного дикого, лісового та печерного життя чоловіка тревала десятки тисяч літ, певно далеко довше, ніж усе пізніше цивілізоване життя, про яке маємо певніші свідчення.

В такому дикім стані жили люди по різних сторонах світа; сліди їх знайдено по всій Європі і в Африці, прим. у Єгипті глибоко під останками пізніших будівель, у Азії глибоко під руїнами найстарших міст; знайдено їх і в нашій країні, і ми подаємо тут декілька малюнків, щоб ви самі побачили, як то виглядали початки того, що тепер називаємо людським поступом.

Протягом довгих тисяч літ

чоловік набирав ся вправи, досвід, вмілости. Він привчив ся уживати на своє оружє иньшого каменя, м'якшого від кременю, та за те такого, що його можна було краще обробити, вигладити, виточити. І ми маємо вже новий образ, висший ступінь людського розвою, поступ супроти стану першої дикости — добу гладженого або точеного каменя. Сокири, вістря стріл, молоти, вістря спис із такого гладженого каменя, обік них ігли та шила з кости, оздоби з раковин (мушель) або звірячих зубів — отсе головний спрятток того чоловіка.

Та помалу починають показувати ся сліди нової культури: чоловік віднаходить металі, вчить ся витоплювати та перероблювати їх — насамперед бронз (сплав із міді й цини), декуди

саму мідь, а на остатку зелізо. Аж тоді, коли чоловік заволодів металами, стала ся можливою цивілізація, став ся можливий перехід від дикого ловецького та печерного стану до рільництва, до стану осілости, до будованя домів і міст, до твореня держав.

Як виглядало родинне жите того найдавнішого чоловіка кам'яної доби? Дуже тяжко виробити собі про се ясне понятє, бо приклади теперішніх диких людей, що живуть іще цілком або по части в диких стані, ховають ся по печерах, викрісують кам'яне оружє і вдягають ся в звірячі шкіри, не може давати вірного образу того прадавного життя диких людей. Деякі вчені догадують ся, що найдавнішою формою здруженого життя людей було стадо, де діти були виключно власностию материй,

на яких лежало їх плеканє і виховуванє аж до тої пори, коли вони могли й самі робити те саме діло, що робили старші. Певне й те, що між такими людськими стадами йшли ненастанні війни, що дикий чоловік не розбирав богато, чи вбиває дикого звіря чи иншого чоловіка з иншого стада і їв з однаковим апетитом мясо як одного так і другого (первісне чоловікоїдство). Можемо також догадувати ся, що найдавніший чоловік не мав ніякої віри, не хоронив своїх мерців, але або пожирав їх сам, або викидав їх диким звірям; на се наводить нас та обставина, що кости найдавнішого чоловіка стрічають ся дуже рідко і то не в жадних гробовищах, але або в намулах рік, або в ямах помішані з кістями диких звірів, що слу-

жили стравою тим диким людям; трапляється й так, що людські кости з ніг і рук, у яких був шпик, знаходять ся або розлупані та розбиті, або надпалені — виразні сліди, що се відпадки чоловічої кухні.

II.

✓ Хто каже „поступ“, той каже одним духом дві річі. Одно те, щсе все на сьвітї змінє ся і ніщо не стоїть на місці, а друге — друге не таке певне, більше питає ніж твердженє: чи змінє ся на лїпше, чи на гірше?

Що все на сьвітї змінє ся, що ніщо не стоїть на місці, се відомо кождому, се пізнає кождий сам по собі і по своїм отруженю. Але чи ті зміни йдуть на лїпше, чи на гірше, на се вже відповідь не у всіх однакова.

Запитайте старого, знемощеного діда, то він певно скаже вам: „Е, як я був молодий, то ліпше було на сьвіті“. Здоровий, сильний чоловік, якому добре веде ся або який доробив ся чогось в житю, скаже навпаки: „Все йде до ліпшого“. Відповідь у таких річах залежить від особистого настрою чоловіка. Старого, немічного та збідованого діда, перед яким виднієсь отворена могила, даремно було би переконувати, що все ще буде ліпше, а молодий, здоровий та відважний звичайно також не хоче вірити, щоб усе йшло до гіршого. Ну, але по за тим тісним обсягом людського настрою та вподобаня маємо широке поле тисячолітнього досьвіду, людської історії. Що ж вона говорить нам? У яким сьвітлі вона показує нам той поступ?

Певна річ, коли беремо на увагу сам початок людського розвою, оту добу лупаного та гладженого каменя, дикого стадового життя по лісах та печерах і порівнаємо її з теперішнім людським життям, з часом, коли люди живуть у домах, сплять на подушках, одягають ся раз тепло, раз холодно, їздять залізницями, порозумівають ся телеграфами та телефонами, вгризають ся в глѳб землі, плавають поверх води і попід воду, літають по повітрю і зазирають своїм оком у середину всякого, навіть живого тіла при помочи Рентгенового проміня, — хто схоче порівнати так безпосередно початок з кінцем, той певно мусить признати, що за тих кільканацять тисяч літ люди поступили дуже сильно до ліпшого, що поступ веде до добра.

Але коли захочемо придивити ся тій справі близше, слїдити крок за кроком, то переконаємо ся, що ся відповідь не така дуже певна. Візьмімо для проби одну справу, близьку нашому селянинові, справу панщини. Її знесено у нас в р. 1848; є ще живі люди, що зазнали її самі або наслухали ся про неї від своїх батьків та дідів. Нині та панщина зробила ся страхопудом, яким полохають селян від часу до часу, щоб не спали, щоб бороли ся за свої права, аби тота пора знов не вернула. Але коли запитаєте старих людей, як їм жило ся за панщини, то не один відповість по щирости: „Ой синоньку, говоріть що хочете про ті часи, а таки тоді лїпше було як тепер! Не було такої драчі, податки не були такі великі, не було так

тісно на людей. Хоч бувало чоловік і витерпить не одно і намучить ся на панщині, а прото жило ся якось простовільнійше, безпечнійше. Не було такої жури по хатах, ніхто не чував за тіздекуції, ліцитації; жиди не мали такої волі над чоловіком, а хто був працюватий, панське відробив порядно тай за своє дбав, той жив як у Бога за дверми“. Я сам не раз чував від старих людей такі поговірки і мушу признати, що в них є — певно, не вся правда, але троха правди.

Як із тою нашою панщиною, так із усім людським поступом. Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізнійше мусять жалувати. Иноді буває й так, що тратять майже все те, до

чого перед тим доробили ся сотками літ. Зовсім так, як той, що йде нерівною дорогою, иноді впаде, иноді заблудить і стративши напрям, верне спорий шмат дороги назад.

Візьміть хоч би такі річи. По багнистих наддністрових лугах, по місцях, куди від незапам'яного часу стояли ліси, потім квакали жаби, стали потім луки та сіножати, а люди коплючи троха глибші ями, натрапили в різних місцях на сліди мурованого гостинця, робленого з грубого, иноді тесаного каменя, що його очевидно спроваджено з далека. Хто, коли, по що будував той гостинець, про який від тисячі літ люди забули? Ніхто вам сього не скаже. А видно, були люди, що вміли колись так будувати гостинці і мали за що тай по що класти їх че-

рез наші болота. Або ось в Устю над Прутом, у Белелуї та інших селах дощ виполіскує з обривів від часу до часу золоті монети, а в Михалківцях над Дністром віднайдено навіть золоті скарби неоціненої вартости! Розуміє ся, наші селяни, що знайшли їх, не видівши на своїм віці золота і не знаючи вартости таких річий, попродали ті „бляшки“ жидам за пару крейцарів, хоч при ліпшій своїй розумі і якби мали звичай похіснувати та нетиканим зберегти те, чого не вміють оцінити, могли мати за них тисячі, в десятеро більше, ніж варто те золото на вагу! Адже графови Дідушицкому, що за пару сот ринських закупив більшу часть михалківецького скарбу, давали Англічани круглий мільйон ринських! Значить, на місці, де тепер жи-

вуть нужденні та нетямучі руські селяни, жили колись люди, що робили і вживали оті золоті оздоби!

По безмежних полях-степях нашої України, від Серету та Стрипи аж геть до Дону, стоять міліони більших і менших могил, валів, круглих мов перстені насипів, тисячі тзв. городищ, тоб-то руїни давних міст, замків, укріплень. Уже близько сто літ люди розкопують ті сліди давних віків, віднаходять у них свідощтва про жите-буте людий перед сотками й тисячами літ. У нас і по иньших краях, там, де тепер великі ліси або пустелі, віднаходять сліди предковічних копалень, залізних гут та иньших подібних гнізд людської праці й цивілізації. Значить, були часи, коли праця й цивілі-

зация цвила там, де тепер ліси, дебри та пусті поля.

По иньших краях маємо далеко більші і страшнійші приклади на те, що поступ не все будує, але часто руйнує. Стародавний Вавилон, колиска всякої просьвіти, що колись уважав ся раєм сьвіта, нині лежить у руїнах, присипаний піском, який грубою верствою покриває всю країну: де колись були міста, села, сади, палати, бібліотеки, храми та школи, нині повзають гадюки та виють голодні шакалі і лише десь не десь дрімає вбоге, малолюдне сельце. Зовсім так виглядає, як коли би поступ, що перед многими тисячами літ вийшов відси, загубив дорогу і неміг назад вернути сюди. Те саме бачимо з иньшими гніздами старої цивілізації, з Єгиптом, Феніцією, Палестиною, Грецією;

всюди там бачимо упадок, спустошене, руїни і нужденних, без-
тямних потомків колишньої сили
і слави. Іспанія ще перед 400
роками була найсильнішою дер-
жавою на сьвіті, так, що іспан-
ський король хвалив ся, що
в його державі сонце ніколи не
заходить, бо вона розтягала ся
на всі части сьвіта, — а нині
Іспанія бідна, винищена, темна
та безсильна, хоч край її від
того часу не спустошений ані
Татарами ані Турками і жив
зглядно спокійно. Або візьміть
нашу Русь! Тисячу літ тому
вона творила окрему, самостійну
державу, що грозила Царгоро-
дови, простягала руку по Бол-
гарию, мала зносини з Німцями,
приймала в Київі французькі
посольства і віддавала свою кня-
зівну за французького короля.
А по 400 літах такого держав-

ного життя, коли у нас почало заносити ся і на витворенє власної просвіти, школи, письменства і всего того, що робить купу людей цивілізованим народом, на нас спадає грім із ясного неба, монгольські орди, і розбивають зачатки нашої цивілізації і кидають нас на довгі століття в кут, у пільму, в неволю та залежність.

І те не лиш у нас так. Коли Колюмб відкрив Америку і Європейці почали забирати в свої руки той „новий світ“, прийшли в такі країни, що були скупі заселені напів дикими людьми і покриті віковичними лісами, а в тих лісах віднайшли руїни величезних будівель, кам'яних палат, храмів, покритих штучними різьбами та оздобами. Хто, коли жив там, коли й через що запустили ті сторони? —

сього не знали місцеві дикуни, се лишило ся загадкою на віки. На Тихім Океані віднайдено острови зовсім безлюдні, покриті штучними, величезними різьбами, що вимагали праці многих і многих поколінь. Ті покоління працювали а потім із усім своїм знанєм, досьвідом і надбанєм щезли, полишаючи лиш ті кам'яні пам'ятки свого бутя. По що? Кому?

III.

Певно, поступ був і на тих далеких островах і в тих пралісах, але він погостювавши тут, покинув сі сторони і вони запустили. Значить — питає де хто, ~~чи~~ чи справді воно на сьвіті ~~не~~ ^{бу} йде до ліпшого?

Та не лише в таких річах, як будівлі, оздоби, богацтво бачимо в людській історії то тут те там упадок, руїни, цофаня. Бачимо се також і в справі

духових набутоків, умілости, штуки та науки. То ще не велика біда, що нині люди не будують таких будинків, як єгипетські піраміди, не вміють вирізувати з мармуру таких статуй, як вирізували Греки, — без сього поступ може йти наперед. Важнійша **е** ось що.

Півтора тисячі літ перед народженням Христа жив у Єгипті цар Аменофіс IV. Ще до недавна історики майже нічо не знали про нього, бо на різних будівлях, де були повиковувані назви й діла єгипетських королів, його назва й оповідання про нього були пізнійшою рукою знищені. Аж ось недавно віднайдено в однім єгипетським селі, що зве ся тепер Тель ель Амарна, руїни царської палати, від многих віків присипані піском. Розкопуючи ті руїни, віднайдено скриню

повну глиняних табличок, покритих вавилонським письмом. Відчитуючи ті таблички учені побачили, що мають перед собою цілу канцелярію власне того царя Аменофіса IV., в тім числі його розпорядження та накази, а також листи до нього від різних намісників та урядників у самім Єгипті і в иньших краях. І щож показало ся? Показало ся, що той Аменофіс був прихильником віри в одного Бога, що він не вірив в єгипетських богів, не хотів приносити їм жертв ^{ані} молити ся в їх храмах, ~~ані шукати~~ їх жерців, що в Єгипті мали велику силу. Длятого він і вибудував собі палату далеко від столичного міста і старав ся при помочи відданих собі урядників ширити свою, чистійшу віру в Єгипті. Наслідок того був та-

кий, що жерці признали його єретиком, викляли його, збунтували його підданих, і коли той Фараон умер опущений усіми в своїй палаті, не справили йому похорону, який справляно иньшим царям, полишено його палату на запустіне і навіть імя того царя-єретика повисікано з кам'яних написів та реєстрів. І коли нині кождий мусить признати, що віра в одного Бога є чимсь висшим і розумнійшим від віри в многих богів, а особливо від такої віри, як була в старім Єгипті, де віддавали божу честь бикови, крокодилям, гадюкам, псам і иньшим звірям, то треба сказати, що сумний кінець Аменофіса IV. і його чистої віри був дуже великою шкодою для Єгипту і для цілої людськості, шкодою, на якої направу прийшло ся ждати

ще много сот літ, поки така віра у всій її чистоті й величності заблисла в писаннях жидівських пророків.

Або візьмімо иньший приклад. Більше як 200 літ перед Христовим Різдвом жили в єгипетському місті Александрії вчені Греки, що користуючи ся довговіковими спостереженнями Єгиптян та Вавилонців над рухами тіл небесних, затьміннями сонця і т. п., дійшли до того погляду, що не сонце обертає ся довкола землі разом з цілим небом і з усіми зіздами, але навпаки; земля є мала порошина супроти тамтих небесних тіл і разом з місяцем та иньшими планетами бігає довкола сонця. Було се величезне наукове відкритє, що моглоб було мати безмірні наслідки в житю всіх осьвічених народів, як би тим ученим Гре-

кам було вдало ся вияснити та розширити його скрізь. Але вони не з'уміли сього зробити, їх ви-сьміяно, їх писаня та обрахунки були забуті й затратились, і треба було ще півтора тисячі лїт, за-ким люди по довгій і тяжкій блуканині дійшли нарешті инь-шими дорогами до тої самої ціли. Нині думка про те, що земля не є осередком сьвіта, а тільки дрібненькою порошин-кою серед иньших тіл небесних і разом з цілою купою подібних до неї дрібних брил бігає довкола сонця і разом із сонцем летить кудись у необмежену далекість сьвітового простору, — ся думка є тепер основою новочасної на-уки, і то не лише науки про сонце й тіла небесні, але також науки про чоловіка й його ста-новище в сьвіті.

Візьмімо ще третий при-

клад того, як то людський поступ иноді ніби цофає ся в зад, спочиває довгі віки, аби потім обхідною дорогою дійти до тої ціли, при якій давно-давно був уже, здавало ся дуже близько. Знаємо, що ледво 500 літ тому люди переконали ся доочне, що наша земля не плоска тарілка, а куля. Стало ся се тоді, коли Колюмб відкрив Америку і коли сьміливий Іспанець Магалієнс (Магелян) перший обплив землю довкола.

Відкрите Америки було дуже важною подією в історії людського поступу, було початком того прискореного розвою, який називаємо „новочасною добою людськості“. А проте нині нема сумніву, що Америка, а бодай деякі часті, були звісні Європейцям на пару сот літ перед Колюмбом.

Ще в XIII. віці по Христї німецькі племена тзв. Норманців пускали ся з найдалше на північний захід висуненого європейського острова Ісландії на захід і знайшли там простору країну, покриту зеленими шпильковими лісами. Вони за того й назвали її „Зеленим краєм“ або Гренляндією, позакладали там численні оселі, міста, побудували церкви, навіть мали там єпископства і школи. Далі на полудне від тої Гренляндії вони знайшли другу країну, значно теплійшу, де удавав ся виноград; за те вони й назвали ту країну „Краєм вина“ або Вінляндією, і мали там також свої оселі. Ті оселі стояли і розвивали ся мало не 200 літ, та нараз стало ся щось невідоме; в тих краях постуденіло, поля покрили ся ледами, ростинність вигибла і

норманські оселі десь щезли : мабуть поселенці з невеличкими виємками повимирали з морозу та з голоду, і початки європейського життя на тих далеких берегах пропали безслідно. Тільки недавно повіднаходжено старі свідощтва про ті оселі, а де-хто є й тої думки, що й Колюмб, який за молоду плавав по північнім морю, міг знати когось із норманських моряків, одного з тих, що тямив іще дещо про ті країни на далекім заході і передав дещо з того Колюмбови.

Але й се ще не все. Ми маємо безсумнівні сліди, що вже стародавні Греки, а потім Римляни мали якісь глухі звістки про істнуванє якоїсь далекої части сьвіта за Атлантийським морем. Грецький філософ Платон передає ніби то оповідання старих Єгиптян про велику кра-

їну Атлантиду, що лежала ніби то на захід за Іспанією і була потім раптом затоплена морем. Та коли хто хоче вважати Платонове оповіданє байкою — він і сам не видає його за щиру правду — то вже зовсім не можна вважати байкою ось якої річи. Сімдесять лїт по Христовім Рїздві був у Італії недалеко Риму страшенний вибух вулкана Везувія, який засипав попелом три римські міста, а особливо значне тоді місто Помпеї. Аж 18 сот лїт пізнійше віднайдено слїди тих міст і почато розкопувати їх. Ті розкопи не скінчили ся й доси і відкривають раз у раз нові останки давнього римського життя перед двома тисячами лїт. Отже в однім такім розкопанім помпеянськїм домі, якого стїни в серединї були покриті гарними і дуже добре за-

хованими малюнками, знайдено відмальовану таку рослину, що не росте ані в Європі, ані в Азії, ані в Африці, а тільки в середній Америці; вона так і називає ся американська агава (*Agave americana*). Відки взяла ся подоби́зна сеї рослини на помпеянській стіні? Певна річ, мусіла колись така американська рослина переплисти океан, а римські моряки злапавши її на морі або знайшовши десь на березі, привезли її до Риму як свідощтво про невідомий заморський край десь на заході. І подумати собі, як би то інакше була зложила ся людська історія, як би тодішні Римляни та Греки, йдучи за вказівкою тої агави, пустились були шукати того берега, де вона росла, переплинулиб океан та добра́ли ся до Америки! Але так воно не мало стати ся; як

то кажуть: по бороді текло, а в рот не трапило, — і треба було ще півтора тисячі літ, поки люди, перебувши довгі віки темноти, упадку, різанини — вирвали ся зі старої Європи на ширший світ і з'уміли обняти своїми раменами всю землю.

IV.

З усього того, що ми сказали доси, видно деякі цікаві річи, які слід з'ясувати собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й доси в стані коли не повної дикости, то в стані не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесиля і зневіря, потім хвиля знов підіймається, знов

по якімось часі опадає і так далі. А третє, що той поступ не держить ся одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад.

На скільки можемо тепер зміркувати, уперве звіяла ся та всесвітня буря на низині Мезопотамії, в стороні, де спливають ся дві великі ріки Евфрат і Тигр. Маємо певні відомости, що там уже на 6000 літ перед Христом люди вміли будувати цегляні доми і великі міста, храми та укріплення, і що найважнійше — що тут власне винайдено уперве письмо, яке дало людям можливість передавати досвід і знанє одного покоління потомним. Відси пішла та хвиля разом зі знанєм письма на два боки — на захід, до Єгипту, де коло р. 4000 перед Христом повстає сильна дер-

жава і нове, велике огнище цивілізації, і на схід до Індії та Китаю, у яких завязки цивілізованого життя сягають трьох або півчетверта тисяч літ перед Христом. Троха пізнійше ніж до Єгипту перейшло знанє письма та різних вавилонських винаходів до південної Арабії, де особливо одно племя Пунійців визначило ся великою здібністю до плавання по морю. Ті Пунійці оселили ся з часом також на східнім березі Середземного моря і стали звісними в історії під назвою Фенікійців. Не перериваючи зносин зі своєю первісною вітчиною, південною Арабією, вони плавали далеко на південь, по за рівник і привозили з південної Африки, званої у них Офіром, золото та слоневі зуби, плавали також до Індії і привозили відтам дороге

камінє. Се були купці старинного сьвіта. Вони не витворили ніякої своєї цивілізації так як Вавилонці або Єгиптяни, але за своївши собі здобутки їх праці та знаня, передавали їх иньшим, здібнійшим від себе народам. Найздібнійшим із сих народів були Греки, у яких початки досить високої цивілізації, зі знанєм письма, бачимо уже на 2000 літ перед Христом, і то насамперед, здаєть ся, на острові Креті, положенім серед моря на дорозі з Азії до Європи.

Перенявши від Фенікіян а потім від Єгиптян та Вавилонців їх умілости, Греки з'уміли розвинути все те дуже високо, збогатити новими винаходами, зробити добром широкого загалу. То був великий крок наперед, бо в Вавилоні та в Єгипті знанє було власністю тільки

одної пануючої верстви, жерців, купців та царських прибічників; маса робучого народа жила в темноті, бідности та притиску. Греки перші зробили знане власністю широкої маси народу. І ось маєте причину, длячого в Вавилонії а потім у Єгипті й Фенікії колишня сила поступу по якімось часі вигасла. Коли великі війни та завоювання підрізали пануючу верству, коли купцям урвали ся торговельні зносини з иньшими краями, наступав разом з упадком панів також упадок знання, науки й штуки. Давніх писань потомки не вміли читати; темнота й зди-чине мов повінь заливали старі огнища науки й осьвіти; старі храми розпадали ся в руїни, старі памятки, книжки та цілі бібліотеки покривали ся пилом, що за пару тисяч літ утворив

верству грубу на кілька сяжнів і треба було звиж двох тисяч літ та нечуваних висилків людської догадливості, аби знов відкопати, відчитати і зрозуміти ті свідощтва прастарої старовини людського поступу.

Від часу передання Фенікійцями початків азійської освіти Грекам, починає головне огнище поступу переходити зі сходу на захід, з Азії до Європи. Але пройшло ще півтора тисячі літ, поки та Європа, а властиво маленька Греція змогла на стільки поступити на перед, щоб у боротьбі з Азією оперти ся її величезній силі, а незабаром потім і зовсім завоювати струпішілі вже огнища старої цивілізації — Фенікію, Єгипет, Вавилонію, Ассирию й Персію. Сього dokonав один чоловік, Александер Великий, король Македонії;

від тепер грецька оśвіта робить ся тим сонцем, що оśвічує весь сьвіт, схід і захід, мішаючи своє проміне з дотліваючою загравою старинних азийських та єгипетських огнищ.

На грецькій оśвіті (з примішкою фенікійської, давно вперед переданої Етрускам) вирости й Римляни, народ у оśвіті не далекий, але за те незрівняний у твореню та фундуваню того, чого бракувало до тепер оśвіченим народам, а власне державного життя, основаного не на самоволі володара, жерців чи во-яків, а на законі ухваленому загалом горожан, на докладнім обмежованю права кожного горожанина і на можности для нього боротьби за заховане і розширюване того права. І оś силою своєї організації, Римляни швидко, крок за кроком заво-

йовують Італію, Іспанію, Картагину, далі Грецію й Македонію, нинішню Францію, а потім Єгипет, Малу Азію, Сирию аж по Евфрат, тобто більше менше всі огнища давньої осьвіти. Всюди вони несуть свою державну організацію, своє римське право, свою поліцію та свої встанови, але притім шанують властивости кожного народу, його релігію й мову, позволяють їм розвивати ся, як самі знають. Особливо вийшло се на користь грецькій науці, що перед тим під опікою наступників Александра Македонського в Єгипті, Сирії та Малій Азії розвивала ся невпинно і дійшла високого ступня. Під римськм панованєм та наука робить ся спільним добром усього сьвіта: грецькі школи повстають не лише в Александрії, Пергамі та Антіохії,

але також у Римі, Марсилії і скрізь там, де оселяються Римляни.

Та була і в римських порядках та сама чорна пляма, що і в грецьких та давнійших єгипетських та азійських. Усі вони обік вольних, більш або менше управнених людей знали невольників, людей безправних, зданих зовсім на ласку й неласку свого пана. Римське панованє, наскрізь військове намножило тих невольників страшенно. Кожний край, завойований в бою, Римляни повертали в провінцію, де вся земля вважала ся римською, а людність римськими невольниками. Швидко старих, свободних Римлян не стало майже зовсім, бо се не був народ, а тільки правне понятє — горожани Риму. Горожанином Риму міг зістати чоловік роджений у

Греції, в Африці або в Азії; ми знаємо напр., що таким Римлянином був і апостол Павло, з походження жид, роджений у малоазійським містечку Тарсі. Невольник визволений паном з неволі або викуплений міг стати ся вольним, міг здобути собі римське право. В перших віках по Христовім Різді первісні Римляни майже зовсім потонули, розтопили ся в масі таких чужосторонних Римлян, а маса й тих повноправних людей щезала супроти маси неповноправних або невольників. І що було варто докладне розмежуванє прав вольного чоловіка, коли найбільша часть людности не мала ніяких прав! Не диво, що римський правний порядок збудований на невольництві, тобто на страшеннім безправю, не міг устоятись, так, як гарна

хата, побудована на леду. Прийшла відлига, лід ^{роз}хтаяв або поламав ся і крига великої повені знесла римську пишну будівлю, погребла її в руїнах так як і попередні великі огнища людського поступу.

Настали середні віки, віки упадку й темноти. Майже тисячі літ треба було, щоб із глибокого упадку люди піддвигнули ся знов на стільки, що могли пригадати собі те, що було давнійше зроблено на поли науки, промислу, штуки, і на тій підставі працювати далі. Якийсь час огнища поступу ще держать ся над Середземним морем, у Італії та Іспанії. Тут повстають перші академії, перші фабрики, здвигають ся міста, повстають банки і великі торговельні дома. Італіянці та Іспанці віднаходять дорогу до Індії; обпливши Африку,

відкривають Америку, обпливають довкола землю. Але блиск тих країв швидко щезає. Здається, що вирвавши ся з тісної кітловини Середземного моря людськість починає дихати ширше, знаходить у собі нові сили. Славу Італії та Іспанії швидко перебивають иньші народи: Голляндці на поли заморських колоній, Французи на поли науки й письменства, нарешті Англичани. Головні огнища поступу помалу переносять ся з Риму, Фльоренції, Генуї та Мадриту до Парижа, Амстердаму та Лондону.

І на тім не кінець. У наших часах бачимо дальшу мандрівку того дивного огнища. З Англією боре ся о першєнство її колишня колонія Північна Америка; не в однім випереджає її навіть Австралія;

головним двигачем поступу — здавалось би — робить ся океан. Краї, що хотять запевнити собі будущину, збирають усі свої сили, щоб заняти місце в ряді морських сил, запевнити собі шмат землі за морями, придатний для кольтонізації, для виселеня надмірних сил із матірньої країни, для придбаня нових богацтв, нових сил за морем. Уже не Середземна китловина, але ціла земна куля починає бути за тісна для людського роду. Люди обчислюють докладно те, що вона їм може дати, числять, на як довго може се вистарчити їм і оглядають ся за новими жерелами надбаня. Людська наука силкуєть ся зібрати до купи всі здобутки людського роду від найдавніших часів, провірити їх розумом та пробою, видусити з них на-

уку на будуще, зберегти все цінне та цікаве та забезпечити будущі покоління від можности таких самих упадків та руїн, які бували в давнину. Ходить о те, щоб ту чудову квітку „поступ“, що доси росла якось дико, раз тут а раз там, тікала з одного краю в другий, лишаючи по собі пустині, — щоб її присвоїти, розщепити по всій землі хоч може не рівномірно, то всеж на стільки, щоб ніхто на сьвіті не був виключений від її добродійств.

Кожний народ, кожда громада працює над тим, не покладаючи рук. А хто би сьмів на хвилю загавити ся, або й зовсім відцурати ся роботи, може бути певний, що незабаром його не стане на сьвіті, що той „поступ“ буде для нього не добродієм, а пожежею і спалить його та

змете з землі безслідно. Так звані „дикі“, некультурні, первісні народи, яких іще в початку XIX. віку була на землі велика сила і які посідали величезні простори землі, тепер один за одним щезають з лиця землі, о скільки не можуть присвоїти собі здобутків поступу. Вимиранє, щезанє непоступових людей іде тепер сто раз швидше, ніж ішло давнійше. Тепер віддаленє майже не існує для чоловіка: парові та електричні машини оббігають землю на всіх місцях швидко, і поступ, нераз непрошений гість, заходить у найглухійші закутки, продирає ся крізь найтвердші кордони. Кождий народ, кожда громада мусить познайомити ся з ним, а хто нехоче чи неможе присвоїти собі добрих його боків, той швидко зазнає на собі злих:

голоду, ^{3.5}хороб, горівки, деморалізації, і пропаде від них.

Хто читає газети, той певно знає, що прм. у Індії майже що кілька літ сотки тисяч народу гинуть ^уз голоду, — то гинуть самі тубольці, Індийці, — а Англічани, що панують у тім краю, не то, що не гинуть, а ще й збогачують ся. Менше пишуть по наших газетах про те, як то цілі муринські племена в Африці вимирають та хиріють від горівки, якої їм достарчають Європейці в заміну за їх дияменти, слоневі зуби та за їх роботу. Винахід пороху і стрільб, що був — хоч як би се могло видати ся дивним — великим ^{онг}донгачем поступу в Європі, довів у північній Америці до того, що з 8 міліонів тамошних тубольців за сто літ не лишило ся й 800 тисяч. В Європі не маємо

сге
чуми вже від півтретя ^{сге}літ ; хо-
лера являєть ся у нас рідким
гостем, а в Індії, Персії, Арабії,
завдяки тамошній некультур-
ности, бракови лікарів, нехлюй-
ству і т. п., вона не вигасає ні-
коли і косить тай косить тисячі
людей. І коли ті місцеві люди
вимирають, на їх місці повста-
ють чим раз нові оселі зайдів
і починають нове жите на місцях,
де давнійші мешканці не вміли
жити по новому. А буває й так,
що нові зайди, як колись Гуни
та Мадяри, приходять у засе-
лений уже край і починають
вигублювати давнійшу людність
так як диких зьвірів, або по-
вертати їх силою в невольників,
щоб посісти їх землю. Так було
з тими голяндськими поселен-
цями в південній Африці, що
тепер називають ся Бурами.
Вийшовши перед 300 роками

з Європи, вони таким явним розбоєм прочистили собі місце при Розі Доброї Надії; коли там потім надійшли Англичани і забрали край, часть Бурів не хотючи підлягати їх власти, подала ся троха на північ і знов вигубила пару муринських племен і осіла на їх землі, назвавши її Наталь; коли й сю країну загорнули Англічани, Бури пішли ще далі на північ і знов розбоєм прочистили собі просторі країни „за горами“ (Трансваль) та над жерелом Помаранчової ріки (по англійськи Орендж), і отсе перед роком ми були сьвідками, як ті малі розбійники зробили ся жертвою більшого і далеко розумнішого розбійника — Англії, який певно внесе в той край більше порядку, культури, науки, свободи, а з нею разом і здирства та визиску.

От якими крутими дорогами ходить иноді поступ людський! Недармо сказано, що він виростає на могилах, як пшениця на з'ораній ниві!

Тепер, коли ми, так сказати, по верха оглянули хід дороги та вдачу дотеперішнього людського поступу, пора нам заглянути до його середини, придивити ся його будові та натурі; одним словом, пора нам відповісти просто на питанє: що таке поступ?

v.

Щоб пізнати внутрішні пружини, якими двигаеться поступ, візьмімо до порівняння двох людей: лісового дикуна, стрільця чи риболова, та першого-ліпшого чоловіка з нашого великого міста. У дикуна, можна сказати, стільки добра, що на ній: які-

такі фалатки на тілі замість одежі, коралі з диких лісових овочів, зьвірячих зубів або морських слимачків на шиї, часом іще в вухах, у ніздрях, у губах і т. д. замість оздоб, лук, стріли, спис та деякий ніж замість оружя — тай годі. Спить він у якій будь ясині або в салаші з гиляк та листя, годується тим, що знайде або забє, не дбає про завтра, не цїнить ні людського ні свого життя. Що має, те все він зробив собі сам, і не потребує нічого більше. В тім, що робить, він звичайно не потребує помочи иньших, живе собі самопас зі своєю родиною, не оглядаючись ні на кого. Його звязок з громадою, державою чи народом майже не існує; що найбільше громада чи орда держить ся сяк-так при

купі, а по за тим для неї не існує ніщо на сьвіті.

А освічений чоловік? У нього, навіть у простого селянина, круг занять і інтересів який же величезний в порівнянню до того дикуна. Цивілізований чоловік живе звичайно в хаті, якої сам не будував, ходить у одежі, якої сам не робив, їсть страву, якої сам не приготавляв і про яку нераз навіть не знає, як і з чого вона приготавляється. Він працює знарядями, яких сам не видумав ані не змайстрував, користується надбаннями цілих поколінь попередників і нераз далеких від нього людей, завдячує свій добрий або лихий побут праці й відносинам тисяч і соток тисяч иньших людей, цілих країв, різних народів сьвіта. Він мусить дбати про завтра, про близше й дальше

будуще своє, своєї рідні, своєї громади, свого краю, своєї держави — тисяч і мільйонів людей, яких він у своїм життю не бачив, не знає й не може всіх знати. Він поносить жертви й тягарі для цілий, яких найчастійше не розуміє, — працює, добиває ся і громадить для когось невідомого, далекого та непевного.

Головна різниця між диким і цивілізованим чоловіком, різниця, з якої виплили всі иньші, се поділ праці. Дикий чоловік робить сам собі все, чого потребує; чого сам не зробить, без того мусить обійти ся. Освічений чоловік робить звичайно якусь одну, тісно обмежену роботу, а ~~та~~ за те нічого більше, но зате користує ся роботою иньших. Рільник оброблює поле, але звичайно не будує хати, не кує плуга та воза,

не шиє чобіт, не тче сукна й полотна, не малює образів і т. п. На всі ті часткові роботи є окремі майстри-ремісники, які знов своєю чергою не працюють у полі коло хліба, але сидять за своїм одним ремеслом і працею при тім ремеслі в заміну добувають собі все потрібне до прожитку.

Але на тім не кінець. Поступ іде далі, переміняє ремесло на мануфактуру. Ціла купа ремісників з одного ремесла збирає ся разом і знов ділить ся роботою вже в обсягу одного й того самого ремесла. В прядільній мануфактурі одні ремісники нічого иньшого не роблять тільки миють вовну, иньші сушать її, иньші скубують, иньші чешуть, иньші прядуть, иньші мотають, звивають у клубки і т. п. В ткальній мануфактурі одні навивають на цівки, другі

тчуть, иньші приладжують су-
кно і т. п. Ремесло, що вперед
було вмістю одного чоловіка,
майстерством, розпадається в
мануфактурі на ряд простих, не
мудрих робіт, для яких уже не
треба такого майстра, як у ста-
рім ремеслі.

Дальший крок робить по-
ступ — і на світ являється
фабрика. Фабрика, се таж ману-
фактура, тоб-то згромаджене
більшого числа людей, для ро-
бленя спільними, а властиво по-
діленими силами одної роботи.
Ріжниця між ними лише та, що
тамті роздрібнені роботи робили
ся людськими руками (відси
й назва з латинських слів ману-
фактура, те саме, що рукоділе),
а тут являється нова сила —
машина. Чоловік зумів покорити
собі сили природи, заставив
воду, вітер, далі пару сповняти

певну працю, обертати колесо, посувати або двигати тягарі. Він зумів у різних галузях повигадувати машини, що порушувані чи то силою рук, чи силою природи, виконують певні роботи, подібні до роботи людських рук — обертають млиновий камінь, крутять веретено, ріжуть, пилюють, точать, гиблюють, валкують і т. п. Приходить така машина до мануфактури і відразу займає місце головного робітника : вона зелізна чи сталева чи кам'яна, без живого мяса, не знає голоду анї втоми, не помиляється, робить рівно, правильно, гладко і швидко. Коли пряжа пряде на раз одну нитку, машина може їх пряди нараз десять тисяч і кожда буде така тонка, рівна та гладка, якої не витягнуть ніякі людські пальці. Коли коваль може на мінуту

10 раз ударити клевцем, що важить 50 фунтів, то машина бє 60 раз на мінуту клевцем, що важить 10.000 сотнарів. Коли робочі наряди ремісника звичайно малі, роблені „до руки“, то машина не знає міри: вона може володіти такими знарядями, яких рух наповняє чоловіка жахом, мов скажене отілене якоїсь несамовитої, велитенської сили, але з другого боку вона може послугувати ся такими дрібними, тонкими та делікатними знарядями, що не видержали би дотику людської руки. Машина робить ся в фабриці панею, а чоловік, давній ремісник чи челядник, її слугою: він повинен доглядати, підмазувати, чистити її, годувати її рухову силу та пильнувати її руху, а про решту вона вже дбає сама.

Але се лиш один бік тої

великої поступової сили, що називається поділом праці. Подивімося, що робиться з неї з другого боку. Поділ праці в громаді, в суспільності, доводить до поділу суспільності на верстви. Се легко зрозуміти. Первісно один чоловік робив собі стріли, вбивав звіря або ворога, кресав огонь, здирав і сушив шкіру, — значить робив усе, що потрібне для життя. При поділі праці се перемінилося: одні почали вироблювати оружє, яким самі не воювали, другі воювали та полювали, але оружя самі не робили, иньші прилажували одєжу, ще иньші варили та пекли страви, дбали про дітий та про лад у хаті. Так виробилися звільна окремі верстви вояків, ремісників, рільників; деякі роботи, особливо домашні, скинено виключно на жінок.

Чим далі поступав поділ праці, розвивалися відносини в громаді й державі, тим далі йшов поділ людей на верстви. Первісний чоловік коли почував страх або вдячність супроти свого божества, то сам обертався до нього з молитвою, жертвою чи як знав. Та помалу витворюється ціла верства людей, що беруть на себе посередництво між чоловіком і богом — се були жерці, віщуни, лікарі, зьвіздарі. В Вавилоні й Єгипті вони творять окремі товариства вже на много тисяч літ перед Христовим різдвом, живуть при храмах, пишуть книги, займаються наукою, торгівлею, держать школи і мають великий вплив на цілу державу. Се був стан духовний. Обік нього з незатямних початків витворюється стан во-

єнний, із якого з часом виходить шляхта, пани, що володіють землею й завойованими людьми, а далі урядники, люди, що всі свої сили віддають на службу державі, збирають податки, судять та карають інших людей, завідують державними добрими. В кожній такій верстві поділ праці знов доводить до дальших розділів, розмежованих між собою найрізнішими ступнями, але в головному маємо один великий розлом: на людей, що працюють над добуванням достатку з природи (рільники, ремісники, рудокопи) і на людей, що живуть з праці тамтих, а самі займаються іншими, не раз для суспільности так само потрібними, але не раз шкідливими роботами (вояки, жерці, урядники, купці та торговці і т. п.)

Машина і тут вносить значну зміну. Ми вже бачили, як вона витискає від праці ремісника, майстра, а потребує собі лише чоловіка, який би обслуговував її. Але вона робить се не лиш в фабриці. Зелізниці позбавили хліба й заробітку тисячі фірмнів та візників; паровий плуг заведений Американцями доводить до руїни наших рільників, бо там при помочи машин можна мати пшеницю ліпшу і в двоє дешевшу від нашої, а через те ціна пшениці у нас упадає і рільництво не оплачує ся. Винахід пороху та карабінів перемінив цілу штуку войовання: щезли давні рицарі закуті в зе-лізо на таких-же закутих конях, войоване зробило ся не рицарством, але штукою, обрахованем, справою ліпшої зброї, більшої маси війська. Старий поділ су-

спільности на войовничу й не-
войовничу верству показав ся
непотрібним; повстали новочасні
армії, де вся людність ставить
своїх найпригідніших синів у
ряди. Як бачимо, тут машина —
карабін, армата, бомба і иньші
приряди воєнні — довела до
знищення старого поділу праці.
Щезла окрема воєнна верства,
цілий народ пскликано до оружя.
Та й тут нові винаходи
раз-у-раз витворюють нові по-
діли. Стародавні війська мали
хиба дві часті — піхоту й кін-
ноту, а кождий вояк мав при
собі всяке оружє: і лук зі стрі-
лами, і спис і меч. А тепер!
І піхота різних родів оружя,
і кіннота, і артилерия, і інжи-
нери, і сапери, і фурвези і Бог
знає ще які відділи поштової,
санітарної, морської служби. А
скільки ріжнородної старшини,

а над тою старшиною ще старшини, и кождей ступінь має собі приділену якусь одну роботу, має її пильнувати а до иньшої не втручати ся. То називає ся організація; із соток тисяч або міліона людей робить ся таким способом немов одно тіло, що на приказ даний одним чоловіком — верховним зверхником того тіла — порушуєть ся, йде, виконує таку працю, якої йому одному захочеть ся.

Але ся переміна в поділі людської праці на однім полі, викликала величезні переміни на иньших полях. Давнійше військова служба була привілеєм немногих, вибраних людей, які за те мали власть і гонори в державі. Таких людей було не багато і рицарські війська були не численні. Нераз у старих лі-

тописях читаємо про страшні битви, де з одного й другого боку било ся по чотири до п'ять тисяч люда; а де літописці зо страхом говорять, що в тій а тій битві згибло десять, дваїцять або й сто тисяч народа, там звичайно при близшім огляді то велике число показує ся в двоє, в п'ятеро або й у десятеро перебреханим. **Старі** армії були як на наші понятя дуже маленькі; війни коштували не дорого і були часті. Прийшла огняна машина і змінила се до основи. Супроти кульки карабінової найхоробрійший рицар, силач чи заячесердий харлак однакові; новочасні армії не потребують сьмільчаків та силачів, лише „гарматного мяса“, але того мяса мусить бути багато. Армії роблять ся численні — сто тисяч, п'ятьсот тисяч, мільон — одна держава преть ся проти

другої, аби не дати себе випередити. В новіших арміях найважніша річ оруже, котре найліпше бє, найлекше до переносеня, найтривкійше в уживаню, і тут також ідуть ненастанні перегони між державами. Раз-у-раз нові винайдєня, улїпшеня: тут бронзова сталь, тут карабіни-репетієри, тут механічні гавбиці, тут бездимний порох і так далі без кінця. А кожний такий винахід збільшує надію побіди для того, хто визискає його. Алеж такі армії — страшенно кошовні. Аби їх удержати, аби могли слїдити за новими улїпшеннями, треба страшених гроший, про які давнім державам ані не сніло ся. А щож говорити про війну, де пропадають сотки тисяч людий, купи воєнного материялу, руйнують ся міста й села. Для того тепер війни рідкі, а щоб

удержати такі армії, мусіла перемінити ся ціла суспільність, треба було знести панщину, скасувати необмежену монархію, завести конституцію, новий спосіб оподаткованя, позаводити фабрики, залізницї, цла і т. д. Тисячні нові роди і поділи праці, цілковите перебудованє людської суспільности, dokonane протягом пару сот лїт.

VI.

Приходимо тепер до дуже важної точки нашого викладу.

Поділ праці веде до прискореня і вдосконаленя праці. Винаходом машин роблять людську працю сто, тисячу разів швидшою, лекшою, видатнійшою; заступають роботу мільонів людей. За остатніх сто лїт, можна сьміло сказати, нароблено більше предметів для людської

потреби та людського вжитку, ніж за всі попередні тисячоліття. Погадаймо лише, що за той час набудовано стільки залізниць, що можна би ними 14 раз оперезати землю там, де вона найгрубша, а телеграфів стільки, що певно оперезав би її зо сто разів, що тепер можна за два місяці об'їхати доokoла всю землю і вернути назад на своє місце. Погадаймо, що за тих сто літ зужито величезні гори камяного вугля, якого давнійше майже не тикали, видобуто і пущено в обіг більше золота, срібла, заліза та иньших металів, ніж давнійше могли думкою збагнути люди, засаджено безмірні простори бавовною, засіяно пшеницею і заселено робучими людьми. Ніколи ще людськість не працювала так напруго та горячково, не виробляла стільки

всяких достатків, хліба одежі і всього потрібного для людського вжитку. Ніколи доси не вела ся на такий величезний розмір торгівля; давнійшим вікам ані не снило ся про такі фабрики, про такі копалні, про такі ріжнородні гатунки промислу як бачимо тепер. Вся людськість за остатніх сто літ зробила ся тисячу раз богатшою, ніж була перед тим.

Коли так, то випадало би ждати, що й кожний член людськості, кожний чоловік зробив ся богатшим, маєтнійшим, ніж були його діди та прадіди перед сто роками. Аджеж не даром кажуть: „що громаді, то й бабі“; коли вся громада, все людсьтво так страшно розбогатіло, то й кожний поодинокий чоловік повинен почувати

й на собі познаки того новочасного богацтва.

А тимчасом що ми бачимо?
✓ Людськість багатіє, а тисячі, міліони людей бідніють. Їм робить ся тісно. Одним не стає землі, иньшим зарібку, всім обмаль хліба. По селах люди працюють тяжко а живуть у такій нужді, що їх жите мало чим ліпше від життя робучої худоби. По містах робітники працюють тяжко а живуть не о много ліпше. А по великих містах, де накопичено в однім гнізді сотки тисяч або міліони людей, бувають десятки тисяч таких бідолах, що не мають де голови прихилити, жиють як воробці в стріхах, блукають з вулиці на вулицю, годують ся то жебраиною, то крадіжкою, то відпадками, зібраними по сьмітниках богачів, ночують у публич-

них садах, попід мостами, в нових будовах, де ще не живе ніхто, або по різних страшних та поганих норах. У тих найбільших огнищах поступу й осьвіти для многих тисяч людей, малих і старих, мужчин і жінок вертається жите дикунів у лісах і печерах, тільки ще гірше і страшнійше, бо тут на мійськiм бруку сама природа не дає їм нічогісiнько, а замість диких зьвірів їм на кождім кроці грозить далеко страшнійший ворог-чоловік, узброєний усіми засобами цивілізації, аби в разі чого позбавити їх свободи або навіть життя. Не диво, що по таких містах день у день сотки людей гинуть з голоду, заховані по темних закутках як дикі зьвірі, що там у тім поденю суспільности діють ся сотки страшних злочинів, а сотки нещасних, доведених до

розпуки, відбирають собі жите. Можна сказати сьміло, що **пра**давний дикун, блукаючи по лісах та ночуючи в печерах, був сто разів щасливіший і почував себе ліпше від такого нещасного бідолахи, що серед величезного міста опинить ся без гроший, без зарібку, без пристановища, без ніякого способу до житя.

Та се ще не все. Дикун у лісі бачив довкола себе ліс а що найбільше иньших таких дикунів, як був сам. Коли терпів голод то знав, що й иньші довкола нього терплять; коли був ранений, то знав, хто його зробив неспосібним до праці. А бідолаха в великім місті де поступить, бачить довкола себе багатство, розкіш, пишні вбраня, великі доми, блискучі склепи навантажені всякими товарами, з повиставлюваними в вікнах

скарбами, з яких сота, тисячна
часть могла б його зробити бо-
гачем. Він гине з голоду серед
величезних куп хліба, в близу
богатих кухонь і реставрацій,
де иньші наїдають ся до схочу.
Він голий в близу магазинів, що
аж тріщать від маси сукон, по-
лотен і найріжнороднійшої одежі.
І що найдивогляднійше, він часто
не може дістати роботи і поги-
бає без праці тут же обік много-
людних фабрик, де день і ніч
гуркочуть машини, стукочуть
молоти, кишать робітники як
мурашки, обік варстатів, де день
і ніч сліпають та надриваються
иньші робітники надсильною,
прискореною, горячково невпин-
ною працею.

І сказав би хто, що се лиш
по містах так, — табо ні. А по
селах хиба не бачимо дивного
(нам воно з віковічної привички

перестало бути дивним), гніту-
чого та болючого противеньства
між бідними і багатими. Тут
сидить господар на цілїм ґрунті,
а в нього тулить ся комірниця,
що не має ані клаптика землі,
а його сусіди мають по моргови,
по пів морґа, а там на кінці
села позасідала голота, що не
має нічого крім нужденної хат-
чини, тай то нераз поставленої
на громадськїм ґрунті. Скільки
нерівности і скільки зависти в
тісних межах одного села! Ба,
алеж бо обік того села звичайно
стоїть двір, а в тім дворі живе
дідич, пан на 500, 1000 або
й більше морґах. Він держить
у себе цілу зграю слуг, цугові
коні, живе в достатку, про який
навіть думати не сьміють ті там
чорнороби в селі. Супроти нього
всі вони, і богачі сільські і ха-
лупники — однакі бідаки, го-

лота, хлопство. Але станьмо на хвилю на його становищі і погляньмо висше в гору. І у нього є сусіди — иньші дідичі: ось пан на цілому ключи або на кількох ключах, маґнат, що має 50 або 100 тисяч моргів, простори, що вистарчили би на утворенє невеличкого князівства; а онде дідич-худобахолок, що сидить на одному селі, задовжений по вуха, як то кажуть, сидить у жидівській кишені. Чим він супроти того маґната, як не мізерним халупником супроти багатого газди! Та бо й той маґнат дуже часто, коли Бог не дав йому доброї господарської голови, мусить заглядати до чужої кишені, до банків та банкирів, через яких руки день у день перекочують ся суми, що вистарчили би на за купленє двацятьох таких маєтків,

як його. Над кожного пана є ще старший пан, тільки що там, на самім вершку, де котять ся міліони, чоловік із пана робить ся слугою того маєтку, невольником гроший, які опановують усю його силу й волю, мов якийсь злий дух.

Табо й того ще не досить! Деякі дикуни знають числити лише до двадцять (усі пальці на людськім тілі), а на дальші числа мають лише одно слово: дуже багато. Стародавні Греки числили звичайно лише до 10.000, а далі, то усе у них було „мірія“ — дуже багато. Ще й стародавні Римляни не мали ясного поняття про міліон. Видно, що їх богачі не дочислювали ся в своїх маєтках так далеко. Нині маємо вже не лише міліонерів, але міліярдерів, таких богачів, що числять свої маєтки на сотки

мільйонів. Мільярд! Легко сказати! А поклади ту суму нашими банкнотами на тік просушити, то треба би тока на кілька квадратних миль. А напакуй її нашими срібними двокоронівками на вагони, то вагони займуть штреку від Коломиї до Заболотова т. є дві милі. І все те — власність одного чоловіка! І коли сей один має такі, на правду незлічені скарби (як би хтів один чоловік перелічити стільки срібняків, то мусів би лічити пару сот лїт), то иньші мруть з голоду, не мають крейцарика на молоко для хорої дитини, мерзнуть у зимі без одежі та тулять ся нічю попід мостами або в пустих будовах, по пивницях та ямах!

Щож воно таке? — питаєте. Щож се за поступ, що з усім своїм шумом і гуком,

з усіма науками і штуками, цінною тисячлітньої боротьби, мільйонів жертв і моря пролитої крові допровадив людей аж до такого раю? Чи варто-ж було добивати ся його і чи варто працювати для його піддержання, для дальшого людського розвою, коли він іде такими блудними дорогами?

VII.

Отсе ми дійшли до найтяжшої рани нашого теперішнього порядку. Величезні багатства з одного боку зібрані в немногих руках і страшенна бідність з другого боку, що душить мільйони народу. З одного боку неробство, що привикло жити з праці інших і навіть думати не потребує само про себе, а з другого боку тяжка, чорна, ненастанна праця, що

оглуплює чоловіка, не даючи йому думати ні про що иньше крім кавалка чорного хліба. З одного боку пишній розвій науки, штуки та промислу, що витворюють скарби і достатки ніби-то для всіх людей, а з другого боку мільйони бідних та темних, що живуть ось тут обік тих скарбів, незнаючи їх і не можучи користати з них. Нерівність між людьми ніколи не була більша як власне в наших часах, коли думки про рівність та демократизм непохитно запанували в головах усіх освічених людей.

Щож воно таке? — запитують себе найрозумнійші і найчеснійші люди нашого віку, у яких болить душа дивити ся на такі суперечности? Невже-ж воно так мусить бути? Невже поступ мусить іти раз у раз у

парі з чієюсь згубою, з чієюсь кривдою? Невже люди тисячі літ мучили ся, мордували себе, працювали, думали та винаходили на те тільки, щоби запевнити панованє та роскошованє всяким Ротшільдам, Бляйхредерам, Астонам та Гіршам? і неville нема ніякого способу змінити се і зробити рівновагу між поступом богацтва, знаня і штуки і зростом добробуту та розвою всеї народної маси? Розуміється, всі ми віримо в те, що такий спосіб можливий, хоч певно не легкий.

Правда, часом почуєте від ріжних панків та полупанків думку, що хто бідний, той сам собі винен, бо він лїнівий, п'яниця, не дбає про себе, не щадить. Де-хто додає ще, що нерівність межи людьми все мусить бути, бож сама природа не творить

людей рівними ; одним дає більше здоровля, сили красоти, здібности, а другим менше. Є в тім троха правди, але дуже небогато. Ті панове, що говорять про лїнивство бідних, повинні би поперед усього виказати ту величезну працьовитість великих богачів, що живуть весь вік у забавах та розкошах, дбаючи лише про власну приємність і повірюючи не лише працю за себе але також завідуване своім маєтком — так сказати — рахование своїх грошей чужим рукам. А ті, що говорять про природжену нерівність між людьми, повинні би показати, чи справді ті великі богачі та маґнати, се найздібнійші та найсильнійші люди свого часу. І тут показало би ся, що маєткова та суспільна нерівність людей у нашій часі має своє жерело зов-

сім не в неоднаковій пильности, робучости та запопадливости, і зовсім не в неоднаковій здібности — а в чімось иньшій.

У чім же таким? Ще в XVIII. віці французький учений Руссо сказав, що людська нерівність виплила з того, що люди віддалилися від природи. Первісні люди, що жили на лоні природи і підлягали її законам, були всі собі рівні, не знали несправедливого поділу багатства ні знання. В наших часах поновив сю думку славний російський повістяр Лев Толстой, кажучи, що всій нерівности між людьми винен поділ праці. Якби люди жили всі таким житєм, як російський селянин, якби кождий сам орав землю, сам робив для себе всі знаряди і вповні вдоволяв ся тим, що заробить і збере, то не потрібно би ані

грошей, анї фабрик, анї великих міст, анї великої маси урядників, анї війська, анї держави. Із сього погляду, Толстой виступає також против високої науки і против так званого панського письменства та штуки (малярства, різьби, музики та пишних будинків), бо все те для московського мужика зовсім непотрібне і на все те мужика здирають і примушують до над-сильної праці. От тим то Толстой радить усім людям вернути до простого селянського житя, зректи ся всякого паньства, містових розкошів та високих наук, і за одинокую науку приймати Христове Євангелиє, тай то ще очищене так, як йому видає ся, що його проповідував сам Христос. Нема що й говорити про те, що думка Толстого і його попередника Руссо, то

властиво запереченє поступу. Вони тягнуть **на**зад і раді би звернути людей до такого стану, який їм видає ся природним. Вони забувають, що й теперішній стан людей також не є нічим надприродним, ані противприродним, що й він повстав на основі великих та незломних законів природного розвою. Так само забувають ті апостоли давно минулої рівности, що та улюблена їх первісна рівність зовсім не була таким раєм, як їм видає ся. У дикім стані чоловік зовсім не був ані рівний з иньшим, ані щасливійший приміром від вовка, льва або коня. Він жив у вічнім страсі та вічній ворожнечі з цілим окруженєм. У темноті, бруді та занедбаню. Не о много ліпше показує ся і жите тих московських мужиків, яких бачить довкола себе

Толстой і рад би до їх стану завернути і всіх людей. Темнота забобонність, бруд, п'янство, жорстокість та несправедливість панують у тім мужицькім сьвіті далеко більше, ніж серед ненависних Толстому містових людей. Зрештою погляди такі Руссо та Толстой мають за собою те добре, що неможливість їх переведення кожному відразу кидає ся в очи. Вони же не опирають ся ні на якім законі, ні на якій природній конечности, а тільки звертають ся до серця і до чутя людей, жадаючи від них відразу найтяжшого, а власне відречи ся того, що їм миле й дороге, до чого звикли з малечку, не даючи в заміну за те нічого виразного ані ясного. Таких людей, що повірилиби таким апостолам завсїгди знайде ся не багато, тай вистарчить їм одна

проба, щоб отверезити їх і показати неможливість осягнення сею дорогою якогось нового, справедливійшого життя. Навіть християнство, на яке любить покликати ся Толстой, не стає тут до помочи иньшим Толстовцям. Первісне християнство зовсім не тягло в зад, не виступало ані проти держави, ані проти суспільних порядків, але старало ся піднести всіх людей висше. Воно проповідувало загальне братерство в дусі і правді, піднімало людей із їх буденних материяльних інтересів до висшого морального життя, додавало їм твердості і сили в боротьбі з ріжними покусами життя і тим самим було чинником поступовим. Натомість наука Толсто~~я~~ зводить ся на те, що відсуваючи найліпших людей від діяльності і боротьби в глухі

закамарки селянського життя, улекшує панованє здирства та кривди, і навіть виразно проповідує ніби то евангелські слова „не противити ся злому“. Тимчасом простий розум каже, що із злом треба бороти ся, бо інакше воно буде рости і поду-жає нас.

VIII.

Зовсім інакше говорять учені природники, особливо ті, що займають ся дослідом життя і розвою в природі. В природі, особливо в так званій живій природі, т. є в царстві рослин і зьвірів, бачимо також певний поступ. Знаходимо там насамперед дрібнесенькі сотворіня, невидні для голого людського ока, зложені всього з одної або кількох живих клітинок. Жие таке сотворіне, насисаючи ся поживи

зі свого окруження, не гине, але розпадає ся на дві або більше частинок, і ті починають знов жити так само, як їх батько, і знов не гинуть, лише розпадаються і множать ся без кінця. І не знати, куди зачислити таке сотворіє, чи воно зьвірик, чи ростина. На висших ступнях стоять сотворіня, подібні до тих найнисших, але такі, що в їх тілі починає робити ся де-який поділ праці: з їх клітинок виходять живі ниточки, що служать або до порушування, або до хапаня поживи. У иньших сотворінь із таких клітинок та ниточок роблять ся малесенькі ротики, ссавки, нїжки, із них стають ся зьвірики; у иньших повстають корінці, гилячки, шапочки, із них виходять ростини. І знов бачимо довгий ряд ступнів, нїби сходів; на кождім вис-

шім ступні в тілі такого сотворіня поділ праці більший, праця виконує ся докладнійше, членів і суставів більше, вони різно-роднійші та ліпше припасовані до своєї роботи.

Покладіть лише обік себе на одній дошці кільканайцять ростин: такий зелений водоріст, що виглядає як один волос, такого гриба, що його називають пестряком, земним серцем або труфлею і який виглядає мов бараболя, а далі правдивого гриба, у яким окрім кореня, розпізнаєте шапку, зложену з верхньої шкірки, білого мяса під нею і рурковатої верстви в низу; положіть далі грубошкірого лопуха, стебло трави, корч папороти, а нарешті жолудь і молодого дубчака, яблуко і цвітучу яблоневу галузку, цвіт рожі та фіялки. Побачите самі, яка

величезна різниця в будові тих рослин, як у одних усі сустави прості та нечисленні, нема ні цвіту, ні овочів, ні ріжнородних барв ані запаху, а як иньші розвивають у собі чимраз більше суставів, чимраз кращі прикмети.

Коли ті рослини лежать перед нами на одній дошці, то можна би думати, що вся та ріжнородність виросла разом рівночасно, так, як виростає тепер що весни. Але дослідни над історією природи показали, що не так воно було, що ся теперішня ріжнородність — то здобуток довгого розвою, який тривав мільйони літ; що зразу на землі були справді лише найпростіші, зовсім безбарвні рослини, що вони звільна розвивалися, набирали чимраз більше членів та суставів, пристосовувалися до ріжнородних обста-

вин та різнородної поживи, на-
бирали барви, смаку та запаху,
вандрували з моря на сушу із
краю до краю — одним словом,
що й тут маємо розвій та по-
ступ дуже подібний до того,
який ми бачили між людьми.

Ще виразнійше можна се
бачити на зьвірях. Досить по-
рівняти такого червака (глисту),
рибу, хруща, паука, мотиля,
жабу, миш, лилика з конем, жу-
равлем та малпою, щоб переко-
нати ся, яка тут величезна ріжно-
родність, та який розвій від
простих, мов з груба обтесаних
форм аж до найбогатших та
найскладнійших у малпи. Досить
сказати, що червак жиє без
очей, без рук, без ніг, без го-
лови, що весь він властиво є
тільки один живіт з ротом на
переді а відходом із заду, щоб
пізнати, як дуже упрощене тут

звіряче житє. А не забуваймо, що той червак зі своїм тілом зложений з великого числа мясистих обручечок, а кожда така обручечка має в собі много міліонів живих клітинок і то уложених не як будь а в певнім сталім порядку, і ми зрозуміємо, що та проста будова червакового тіла відбігла вже дуже далеко від тої найпростійшої животини, що складає ся всего на всего із одної клітинки. Розуміє ся, що й тут ступні, які відділюють досконаліїше збудовані тіла від менше досконалих, се також сліди розвою звірячого сьвіта на протязі многих міліонів літ.

До половини минулого віку учені природники не вміли вияснити, яким то способом і для чого із найпростійших одноклітинних животин з часом му-

сіла витворити ся ота величезна сила та ріжнородність ростин і зьвірів, яку бачимо нині. Аж 1859. року англійський учений Дарвін виступив з думкою, що головною силою, яка перла і доси пре всі животвори до не-настанного розвою, була б о-ротьба за єство-ванє.

Ті слова боротьба за єство-ванє розумів Дарвін дуже ши-роко. Він доказував тисячами прикладів, що рослини і зьвірі не знаходячи собі в якімсь місци досить поживи, або вигибають окрім певного числа таких, що успіли запевнити собі поживу, або переносять ся на иньше місце, або перемінюють ся по-троха, припасовуючи себе поне-волі до иньшого способу житя і до иньшої поживи. Як то у нас кажуть: голод вовка з ліса гонить. Сей голод вигонить де-

яких риб і раків на береги, на сушу, і загонить деяких зьвірів у воду. Він вигснить омелу рости на вершках дерев і змушує картофлю робити собі цілі магазини поживи в своїх бульбах, прирослих до коріня. Додаймо до того, що кожда животина має непереможний наліг не лише вдержувати своє жите, доки можна і як найліпше можна, але надто лишати по собі як найчисленнійше і як найсильнійше потомство, пристосоване до дальшої боротьби за єство-ванє. В тій ненастанній боротьбі, що веде ся на землі міліони літ, клітина пожирає клітину, ростина ростину, зьвір ростину або зьвіря, висші роди нисших, а самі най-низші раз у раз пожирають усіх иньших. Очевидно — твердить Дарвін — у тій ненастанній боротьбі перемагають ті осібники

і ті роди, що покажуть ся сяк чи так найсильнішими. Отже у одних перемога здобуває ся величезною плодючістю, у иньших кремезною будовою тіла, у иньших витревалістю на студінь, на спеку, на мокроту, на сухість, на голод, нарешті ще у иньших прикметами розуму, хитрістю та оглядністю, відвагою або боязливістю. Чоловік, найвисше зорганізований з усіх, зробив ся паном усіх животворів власне завдяки величезному розвоєви своїх духових здібностей.

Дарвінова наука, з якої тут подано найзагальніший нарис, мала величезний вплив на людське розумінє живого сьвіта. Хоч вона не витворила понятя розвою і поступу, але подала нам ключ для його зрозуміння. Не диво, що деякі вчені при-

родники Дарвіністи (прихильники Дарвіна) пробували тим ключем, здобутим із вивчення живої природи відімкнути також велику загадку людського поступу, відповісти на докучливі питання, відки взяла ся та страшна нерівність між людьми, чи вона потрібна, чи мусить бути вічно або чи з неї можливий який вихід? Їх відповідь — маю тут на гадці головно великого німецького природника Ернста Гекеля — була дуже проста. Чоловік, що до свого тілесного устрою, такий сам твір природи, як і всі иньші і так само підлягає законам природи, а особливо великому, всесильному закономі боротьби за єствовање. Вся людська історія, се ненастанна боротьба, ведена ріжними способами а все для єдної ціли, аби удержати себе і своє потомство.

В тій боротьбі раз-у-раз гинуть мільйони людей, в ній на протягу звісної нам історії погибли тисячі і мільйони громад, племен і народів, лишаючи місце иньшим, сильнійшим, здібнійшим, щасливійшим. Власне в тім, що в тій боротьбі удержують ся сильнійші, здібнійші та трівкійші, лежить жерело людського поступу. Теперішній стан людей є витвором тої віковичної боротьби; він так само конечний і природний, як конечна і природна сама боротьба. Нерівність людей між собою, се неминучий витвір боротьби; вона не є нещастем для людей, але власне основою дальшого розвою і дальшого поступу. Навпаки, рівність, колиб яким чудом дало ся єї зробити між людьми, була би для них найбільшим нещастем, бо довела би їх до цілковитої байдужности

і закостенілости. Але сього нема чого боятися, бо сама природа дбає за те, аби між людьми не було рівности. Дарвіністи як у природі так і в відносинах між людьми завсїгди стоять на тім, що хто дужший, то й ліпший; хто переміг у боротьбі, той і має право за собою; і що значить та невеличка меншість людей, що в теперішніх часах держить в своїх руках мільйонові маєтки, мільйонові армії богатства, власть і силу і знанє, здобуті працею незлічених поколінь, має право уживати всього того по своїй уподобі, дбаючи про величезну більшість робучої та поневоленої людськості лише на стілько, щоб і будучі покоління щасливих панів і переможців мали ким послугувати ся та з кого збогачувати ся. Природа, говорять Дарвіністи, не знає

жалю ані чутливости. Вона по-
св'ячує мільйони осібників на те,
аби удержати при життю якусь
висшу форму. Милосердіє для
слабих, покривджених та поне-
волен^их, яке проповідує ся між
людьми, се властиво фалшиве
чутє, противне природі і шкід-
ливе для природного розвою.
Свобода боротьби, то повинна
бути основа людської політики.
Нехай сильний показує свою
силу, нехай слабкий боронить ся
або гине, суспільність не повинна
в те мішати ся, а з того сво-
бідного змагання витворить ся
дальший, чим раз красший по-
ступ.

На жаль пани Дарвіністи,
виголошуючи такі погляди, за-
надто добре придивили ся життю
щупаків у воді та вовків у лісі,
а троха за мало продумали істо-
рию людського роду і власне

те, що в ній є відмінне від історії рстинного і звірячого розвою. Придивімо ся-ж, що воно таке і на що не хочуть звертати уваги вчені Дарвіністи при осуджуваню історії людського поступу.

іх.

Найблизші до погляду Толстого, а по троха й до погляду дарвіністів є погляди так званих анархістів. Почувши се слово не один може налякає ся. Анархісти в наших часах мають погану славу: вони кидають бомби, мордують короновані голови і загалом подабають більше на божевільних, ніж на людей, що поважно думають про хиби теперішних порядків і про способи як би їм зарадити. Але не треба думати, що всі анархісти ходять з бомбами та думають про вбійства і що все воно так було. До анархістів належали

й належать деякі славні вчені, як ось славний французький географ Елізе Реклі, що написав прегарний опис усеї землі в 33 величезних томах, а також російський учений, князь Крапоткін. Пригадаємо, що до анархістичних поглядів якийсь час прихилився й наш славний учений Михайло Драгоманов, і се вже повинно бути для нас заохотою, щоб ми спокійно і без страху придивилися думкам тих людей. Головним основником анархістичних поглядів був французький письменник Петро Прудон, що вмер 50 літ тому назад. Слова анархізм, анархіст — походять із грецьких слів архе — власть, і ана́ — без, отже разом : наука, яка вчить людей жити без усякої власти, так аби всі були рівні і один не мав другому до розказу. Анархісти

бачуть корінь усього зла не в поділі праці, так як Толстой, а в власті, в тім, що один чоловік старшує над другим і може його всилувати зробити те, чого йому не хочеться. Власть робить одних панами, других невільниками, стягає податки і робить не многих богачами коштом мільйонів. Власть робить одних ~~богачами~~ ^{вояками}, щоб убивати або держати в погрозі інших. Вона йде ще далі, втискає ся навіть у наші душі, при помочи школи й релігії накидає людям такі погляди, вірування та звичаї, які їй догідні, а усуває, викорінює або проkliнає інші, недогідні для неї. Власть робить чоловіка жорстоким, немилосерним, завзятим, сліпим на нужду і глухим на плач мільйонів. Вона обмежує свободу і права громад на користь повітів, свободу повітів

на користь країв, свободу країв
на користь держав, а свободу
і права тих держав на користь
невеликої горстки вибранців, що
чи то з уродження, чи з щасли-
вого припадку дістали ся на
верховодне становище.

Який вихід із того лиха,
про се по думці анархістів нема
що довго міркувати. Скасувати
власть, усяку власть між людьми
і все буде добре. Легко се ска-
зати, але як зробити? Як ба-
чимо на прикладі наших часів,
деякі тісні голови доходять із
сеї думки до простого висновка:
власть лежить у руках пануючих;
не стане пануючих, то не стане
й влади. Але така думка —
цілковита дурниця і полягає на
повнім незрозумінню того, що
таке власть. Бо коли придивити
ся ближше, то власть одного чо-
ловіка над другим, се той сам

поділ праці, в якому ми бачили ядро всього поступу, тільки бачений із другого боку. В кождім господарстві, де працює разом кількоро людей, кождий робітник робить свою роботу, але мусить бути хтось один, хто дбає про цілість господарства, веде рахунки, визначає працю поодиноким робітникам. Той один може бути притім і сам робітником, працювати разом з ними: маленький поділ праці в господарстві, то й власть його маленька. Чим більше господарство, чим більший поділ праці, тим більша мусить бути власть того, хто дбає про цілість і про порядок у ній. А громада, повіт, край, держава, се великі, іноді величезні господарства, що обертають тисячами міліонів грошей, де ухиблене одного чоловіка може принести необчислені шко-

ди цілості і для того й власть виконуюча мусить бути велика, дрібніші часті мусять підлягати більшим. Се дієть ся не силою, не примусом, се в значній часті виросло з довгого, тисячлітнього розвою ; так, як величезний дуб, що своїм тягаром давить землю, а своєю тіню приглушує дрібні ростинки коло свого коріння, не чинить сього зі злої волі, але силою свого росту і розвою.

Розумієть ся, думка тих анархістів, які міркують, що усунувши одного-другого короля чи царя, тим самим знищать власть і доведуть до поправки людської долі, так само глупа та дитиняча, як коли-би хто порізавши або спаливши мій портрет, гадав, що зарізав або спалив мене самого. Власть у державі, то не є особа її паную-

чого — чи то буде цісар, чи король, чи президент, — навпаки, той пануючий, се лише, так сказати, портрет, символ влади, а властиво того поділу праці, того стану освіти та господарського розвою, який панує у цілій державі. Ніякими бомбами, штилетами та револьверами не зміниш цілого суспільного будинку; отже всі кроваві діла анархістів, навіть лишаючи на боці їх жорстокість і нелюдяність, тим ще злі, що зовсім безпожиточні і не осягають ніякої цілі. То значить, не осягають доброї цілі, про яку може думає де-хто з тих убійників; зате часто вони роблять велике зло цілій суспільності, збільшуючи утиск та кривди, бо ж пошкодити людям усяка власть може далеко лекше, ніж допомогти.

Але, як сказано, не всі

анархісти з'упиняють ся на тій дитинячій та головницькій думці про нищенє влади при помочи динаміту або револьверів. Ті вчені люди, що бачуть корінь зла у владі, особливо, розумієть ся, в тій величезній владі, яку дають у руки поодиноким людям великі держави, зібрані до купи мільярди грошей, мільйони привиклих до послууху урядників та озброєних вояків, — ті вчені силкують ся вказати способи, як можуть люди позбутися того зла.

Розумієть ся, найпростіша річ була би сказати: коли великі держави шкідливі, то скасувати їх. Але таке легше сказати, ніж зробити. При тім же ті анархісти занадто розумні люди, щоб не бачили, що великі держави обік деякої шкоди й недогоди, приносять величезні

користи і являють ся не лише
конечним наслідком. але й силь-
ним двигачем людського поступу.
І ось вони обмірковують спо-
соби, як би можна заховати
для людей усі користи великих
держав, а усунути їх шкідливі
боки. Вони виходять від ось
якого міркування.

Кожда людська особа сама
для себе цілий сьвіт, кожда в сво-
їх очах має право жити як їй
хоче ся, розвивати ся як може
і все, що обмежує, стїснює її —
шкідливе. Але чоловік — гро-
мадський звір, він живе на
сьвіті не сам, а в родині, в гро-
маді; для родини, для громади,
він мусить віддавати частину
своєї свободи і свого особис-
того права. Треба лише, щоб
він віддавав як найменшу
частину. Отже чим менше тих
людей, для яких він мусить

стіснювати себе, тим ліпше. Чим більше начальства над чоловіком, тим менше він свободний, хоч би жив і в найрадикальнійшій республіці; чим менше начальства, тим більше свободи. Коли чоловіка присяде велика родина, то ~~вже~~ ^в тоді стає ся єї невільником; а щож казати, коли над ним і його родиною старшує громада і власть громадська, над громадою повіт, над повітом край, над краєм держава! Коли вже мусить хтось старшувати над чоловіком і його родиною, то най тої старшини буде найменше і най вона буде найблизша, і то в усьому рівна йому, не вічна, а тимчасова, вибрана на якийсь час і одвічальна перед ним. Таким способом одиноким і найвисшим огнищем влади по думці анархістів повинна бути громада, в якій

усі члени мали би рівні права і завідували би своїми справами через виборну старшину. Автономія громади, то головна основа ліпшого ладу і щасливішого життя людей. Кожда громада живе собі сама для себе і дбає сама за себе і за всіх своїх членів. О скільки вона стикає ся з иньшими громадами, має з ними спільні інтереси або якісь незгоди, о стільки входить з ними в умови або в згоду, як рівний з рівним, добровільно і без примусу, лише з огляду на спільну користь або спільну небезпеку. Так само вяжуть ся в більших справах цілі повіти з повітами, краї з краями — і так повстає, з низу в гору, велика держава, яка держить ся купи не силою примусу, війська, платних урядників, але силою спільних інтересів громад, повітів,

країв, силою так званого федералістичного устрою.

Отсей анархістичний ідеал лежав між иньшим у основі програмових нарисів Драгоманова, розвинених ним у „Переднім слові до „Громади““ і в брошурі „Вільна спілка“. Нема що й казати, що як би всі люди були високо освіченими, добросердними, здоровими на душі й на тілі, то такий устрій міг би бути для них добрий. Він певно й лишить ся ідеалом людського громадського устрою на пізні віки і як усякий ідеал ніколи не буде вповні осягнений. Та тепер, коли маємо діло з людьми темними, здеморалізованими і в величезнім розмірі хорими тілом і духом (найбільша часть тих хорих навіть не знає про свою хворобу і вдає з себе здоровісеньких а иноді такі хорі ро-

блять ся проводирями народа, високими урядниками та органами влади), — такий устрій по просту неможливий, не простояв би анї одної днини, і як би яким чудом заведено його, скінчив ся-б величезною замішаниною і загальним безладем.

Що федералістичний устрій сам собою не мусить вести до добра, а навпаки може вести до великого лиха, маємо добрий приклад на старій Польщі. І там головною основою державного устрою була тзв. шляхетська вільність та рівність, і там кождий шляхтич у своїх добрах був найстаршим паном і не признавав над собою майже ніякої влади, і там повіти вязали ся від часу до часу в конфедерації для осягнення своїх цілей, і там ухвала державних законів, податків та війська залежала від

доброї волі репрезентантів краю, і кожда ухвала могла бути спинена голосом одного репрезентанта. А проте сей устрій допровадив не лише до повного поневолення селян, але також до упадку міст, до повного безправства між самою шляхтою і нарешті до того, що Польщу без скарбу, без війська, безвладну розірвали між себе сусідні держави. Конституція 3. мая, навіть як би була введена в жите, не була би богато помогла, бо не змінювала анархістичних основ державного устрою.

х.

Зовсім з ипшого погляду виходять ті напрями, що приймають дотеперішній поділ праці як річ конечну і хосенну, але хочуть лише усунути його шкід-

ливі наслідки. Маємо тут на думці різні школи так званих комуністів.

Комуністи, так названі від латинського слова communis, що значить спільний, стоять на тім, що все зло в людській суспільності походить не від поділу праці, а від поділу власності. В предавних часах, коли дикун, де що зловив чи вбив, те й з'їв, що зробив, те й мав, коли сам собі приготовлював не лише страву, а й одержував хату, а чого сам не з'ужив за життя, те велів собі по смерті класти до гробу, тоді можна було говорити про повну власність. Власність якогось чоловіка була вповні витвором його праці, то й не диво, що він мав до неї повне право. Але в наших часах се зовсім не так. Ані один чоловік не жиє виключно своєю власною

працею. На його виживлене, одержу, помешкане, виховане та заробковане складає ся праця соток і тисячів різних людей, ба навіть соток і тисячів давнійших поколінь. Ми сіємо нині хліб на полях, управлених перед тисячами літ, живемо в домах побудованих нашими батьками, дідами й прадідами, їздимо по дорогах та мостах збудованих старинними Римлянами, або новочасними Німцями, Бельгійцями та Італіянами, одягаємо ся в сорочки з американської бавовни, пряденої в Англії, тканой в Шлеску, або в матерії вироблюваній в Франції, косимо стирийськими косами, краємо англійськими ножами, оремо німецькими плугами, наші жінки й дівчата носять на шиях французькі коралі або венеціанські скляні перли і т. п. І навпаки, наш хліб їдять

Німці, наше мясо Віденьці та Берлінці, наші покладки Парижани та Лондонці, наші яблука йдуть до Будапешту та до Вроцлава. Що тут власність і чия вона? Всьо перемішане, всьо не є виключно нічье, всьо спільне, бо виплило зі спільної, міжнародної праці.

Та то ще не досить. Найважнійша річ ось у чім. Кождий робучий чоловік у наших часах робить далеко більше, ніж сам спотребовує. Робить, так сказати, для спільної скарбівні. Робітники, що напалили цегли та вапна і вимурували великий дім, зробили таку річ, що перестоїть їх і їх синів і внуків і не стратить певної вартости ще й за сто літ. Кожда фабрика виробляє товарів далеко більше, ніж могли би спотребувати її властители і робітники за ціле своє жите.

На добре управленім поли, занятім одною громадою, звичайно родить ся стілько хліба і всякого иньшого плоду, що вся та громада могла би тим цілий рік жити дуже добре і ще би де-що лишило ся про запас. *Власне в тій надвижці плодів людської праці понад людську потребу й лежить по думці комуністів основа людського поступу.* — Людськість у загальній сумі робить ся богатшою і має через те змогу чим раз більше сил увільнювати від низької щоденної праці на здобуванє хліба, а повертати їх на плеканє науки, на політичні, громадські й иньші діла. Все те було би добре, як би в людській суспільности не було дечого иньшого, по думці комуністів зовсім поганого. Се иньше, то п р и в а т н а в л а с н і с т ь. Праця в нашій суспіль-

ности — кажуть комуністи, вже тепер у значній частині спільна. А плоди тої праці не спільні. Кожний чоловік робить більше над свою потребу, але не кожний забирає всю ту надвижку своєї праці на свою власність, — навпаки, мільйони й мільйони дістають із плодів своєї праці навіть менше, ніж би їм потрібно для сьак-так зносного, людського життя. Надвижку їх праці забирають собі иньші, які й збогачують ся їх працею. Коли вся суспільність — говорять комуністи — працює спільно або майже спільно над витворюванем усяких достатків понад свою безпосередню потребу, то повинна вона вся з тих плодів своєї праці не лише жити в достатку, але надто чим раз більше багатіти, бо та надвижка виробленого її працею, повинна бути

її спільним добром. Власне з того йде все зло між людьми, що те, що повинно бути спільним добром усіх членів суспільности, загарбують у свої руки поодинокі люди. Ми працюємо — кажуть комуністи, — як новочасні освічені люди, але розділюємо те запрацьоване добро як вовки або як дикуни: хто більше урвав а інших відігнав або роздер, той ліпший. Між способом вироблювання достатків (продукції) і способом розділювання тих достатків між поодинокі верстви суспільности (дистрибуції) панує велика незгідність. І не буде добра між людьми поки та нерівність не буде усунена. А усунути її можна лиш одним способом, а то таким, аби спільній праці відповідало спільне вживанє випрацьованого

д о б р а. Приватна власність, що тепер є терном у нозі дальшого поступу, а также жерелом нерівности і несправедливости між людьми, повинна бути скасована. С п і л ь н а праця і спільна власність, се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад.

Комуністичні думки не були нічим новим у ХІХ. віці. Їх висловлювано не раз і то від дуже давніх часів. Ще в старину, на 400 літ перед Христом, їх виголошував грецький мудрець Платон. Сліди комунізму бачимо і в нашім сьвятім Письмі нового завіта, а власне в історії найпершої християнської громади в Єрусалимі швидко по Христовій смерті. В ХVІІ. віці дуже докладні малюнки комуністичного устрою понаписували ан-

гліїський учений та політик Тома Морус та італійський монах Тома Кампанелля, в XVIII. віці комуністичні погляди голосили Французи Кабє, Мореллі, Маблі, Руссо, Б^{абер}~~ювер~~, у XIX. в. Французи Фуріє, Сен Сімон та його ученики Базар і Анфантен, далі вчений історик Люї Блян, Англічанин Роберт Оуен і багато иньших.

Між комуністами було багато талановитих письменників, які вміли блискучими фарбами змалювати користи та принади того нового устрою. Деякі, як Оуен, робили проби засновування на підставі комуністичних поглядів фабрик, фільварків та свободних кольоній ; деякі з тих закладів поупадали, иньші, особливо засновані в Америці або в вольній Швайцарії, держать ся й доси, але на загальний

розвій цілої суспільности не мали й не мають впливу.

Спільність ! Добре то казати: спільність і розмальовувати на рожево те, що вже сьвятий Павло вимовляв словами : „Се коль добро і коль красно, о еже жити брать ма вкупі“. Але самою красою й самим моральним добром людина не проживе, тим більше, що й красу та добро кождий розуміє по своєму, а що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати : спільна власність. Але хотівши цілу суспільність побудувати на тій думці або виховати в почуттю конечности тої думки, треба докладно розміркувати, яка має бути та спільність ^{як можна її} побудувати, чи має вона які відміни, які границі, і які ?

І в людській праці і в людським уживанню є певні межі, де кінчить ся спільність і починаєть ся те, що каже „я сам“ ! Що я з'їм, того вже не з'їсть ніхто иньший, і навпаки : з'їсть хтось иньший, то вже не з'їм я. Так само й з иньшими предметами безпосередного людського вжитку, з одежею, помешканєм, забавами і т. п. Значить, так далеко, до предметів безпосередного людського вжитку комунізм не може сягати. Так само тяжко допустити його і в обсягу звичайного домашнього господарства.

Відпочинок по праці конечний, і кождий чоловік бажає мати собі для відпочинку свій власний кутик, де би міг бути собі зовсім свободним і не стісненим навіть своїми найблиз-

шими приятелями й громадянами. Заведенє спільности і то примусової спільности, помешканя могло би бути такою каторгою, таким нещастєм для многих людей, що комуністи по кількох невдалих пробах (одну таку пробу робили в Парижі коло р. 1840 ученики Сен-Сімона Базар і Анфантен) покинули сю думку.

Так само прийшлось обмежити комуністичні думки і з другого кінця. Певна річ, у нашій суспільній праці багато спільного, багато такого, де один користується здобутками праці другого або многих иньших. Але чи все тут спільне? Очевидно, що ні. Спільна хиба основа, а кождий робить на тій основі по своєму. Що з того, що мої діди й прадіди сотками літ управляли й орали оте поле і воно, таке як я маю його під руками, є влас-

тиво здобутком їх праці? Але нехай я один рік не приложу до нього своєї питомої праці і свого кошту (зерна, навозу, або хочби пильнования), чи буду мати з нього який пожиток? Ні. Що з того, що отсю машину зробив Англичанин і передав мені в замін за здобутки моєї праці? А нехай я до неї не приложу ще своєї праці, кошту, вмілости, чи вона сама принесе мені яку користь? Ні. Отже до всього спільного, суспільного чоловік мусить іще доложити щось свого, власного, окремого, і аж тоді може мати з того якийсь пожиток.

Але бо на тім не досить. Є такі роди праці, де те власне та окреме у кожного чоловіка однакове або майже однакове. Ходити за плугом, тягти косою, стояти при машині, се, хоч певно

не легка річ, але знов не така надзвичайна мудрість; се, як кажуть, хто будь потрафить. Але є такі роди праці, що вимагають окремого приготування, довголітньої науки (приміром учительство), а иноді й науки і вправи і пильности для них за мало, коли нема вродженого таланту. Такі роди праці переважають на полі науки, штуки, навіть у техніці винахідники найчастійше мають вроджений талант, якого не мають мільйони иньших людей. Така праця, хоч вона дає не вичерпані скарби цілій людськості і нераз збогачує цілі краї й народи, не дасть ся упорядкувати комуністично, бо тут праці, думок, здібности одиниці людської не заступить ніяка иньша одиниця.

Та швидко виявила ся ще одна, може найбільша перешкода

для осушення комуністичних думок. Коли-б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все таки ця спільність мусіла би мати певні границі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільности між людьми одної народности, одної мови, одної віри, одного ступня цивілізації, хоч і тут спільність високо освічених городян з низько освіченими иноді на пів дикими селянами являється дуже сумнівною. Але як уявити собі потім відносини між ріжними народами та ступнями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм а її

сусіди ні? І як заводити кому-
нізм: у одній громаді насампе-
ред, чи починати від повітів,
країв, чи ждати, аж його прийме
відразу ціла держава? Як ба-
чимо, при самій думці про прак-
тичне переведенє і можливі на-
слідки комуністичних думок
(проб переведеня їх на ширший
розмір у новіших часах так і
не роблено зовсім) показувало
ся стілько сумнівів і трудностей,
що більшого числа прихильни-
ків сї думки не могли собі здо-
бути. Але вони були ^{п. лодючим} пророчим
зерном, із якого вирости піз-
нійші парости — різні напрями
с о ц и я л і з м у.

XI.

Спільність праці і спільність уживання, — се по думці комуністів одинокий лік на всі рани теперішнього громадського життя, головна основа дальшого поступу.

Добре, — кажуть соціалісти, — але сю спільність не всюди можна перевести. Люди з природи не всі однакові і ніколи не будуть однакові. Повна спільність на землі не можлива і була би навіть шкідлива. Треба завести спільність лише там, де вона справді потрібна. Не в тім біда, що не всі люди обідають при однім столі, не всі носять одежі з одного сукна і не всі живуть у спільних казаматах. Біда в тім, що одні багато і тяжко працюють, а мало мають

до вжитку, а інші користують
ся плодами їх праці. Біда в тім,
що одні люди мають у своїх
руках, у своїй власності знаряди
праці — фабрики, машини і все
потрібне для вдержання чоло-
віка — а другі не мають нічого
крім своїх робучих рук і му-
сять тамтим маючим за своє
вдержанє віддавати свою працю.

А що та людська праця, се же-
рело всякого бogaцтва і витворює
того бogaцтва далеко більше,
ніж виносить плата робітника,
то відси виходить таке, що ма-
ючі люди з праці робітників
роблять ся все багатшими та
багатшими, а робітники, хоч-би
й як пильно та багато робили,
все лишають ся бідними, все
дістають лиш тільки, аби могли
вижити. Скасуймо той розділ
між маючими і робітниками, ту
стіну, що ділить робучого чоло-

Віка від знарядів праці, зробимо ті знаряди праці, фабрики, машини, копальні спільною власністю тих, що в них працюють, то й усунемо головну болячку теперішнього ладу, запевнимо всім людям достаток і рівномірний поступ.

Отсе в головній основі були думки, які дуже розумно і ясно виловив у своїх працях великий соціяліст Карло Маркс. Він старався показати, як теперішня нерівність маєткова між людьми плине головню з визискування праці робітників через фабрикантів; як у тім визиску лежить жерело всіх громадських нещасть та хороб, усеї нужди, зопсутя, темноти та кривди. Він силкувався нарешті доказати, що розвій теперішнього порядку, чи би ми сього хотіли чи ні, йде конечно до соціялізму. Богачі, по його

думці не тільки висисають соки з робучого люду, але також помалу пожирають одні одних, більші пожирають менших, так, як звірі в лісі. Мануфактура пожирає дрібного ремісника й мануфактуру, великий фабрикант пожирає і вбиває (розуміється, грошево маєтково та торгово) менших фабрикантів у своїй околиці, так само як великий купець дрібних купців. Із цього виходить, що число тих великих фабрикантів, купців, капіталістів та богачів мусить помалу робитися чим раз меншим; рівночасно число бідних, голих, обдертих людей, пролетаріїв стає чимраз більше. На однім кінці чим раз більші маєтки, згромаджені в небагатьох руках; на другім кінці чим раз менша горстка богачів. Якийсь час вони будуть панувати, поки маси робучого на-

рода будуть темні та покірні. Але коли в тих масах зародить ся почуте своєї кривди, своєї класової єдності і своєї сили, тоді вибе остатня година капіталістів. Ті, що доси иньших позбавляли власности, будуть тепер самі позбавлені власности; величезні богацтва, здобуті працею міліонів бідних робітників, стануть ся збірною власністю міліонів, спільним добром усього робучого люду.

Маркс у своїх писаннях не вдавав ся в мальованє того, як саме має виглядати той будущий громадський устрій, у якому буде спільна праця без визиску і спільне вживанє плодів праці без нічиєї кривди. Ширше розвивали сі думки Марксові товариші й приятелі Ляссаль і Енгельс. Особливо сей остатній розвинув погляд про те, що осьвідомлені

і зорганізовані робітники повинні при помочи загального голосування здобути перевагу в державних радах і ухвалювати там закони, які-б теперішню державу, основану на панованю одних і неволі других, на визиску і дармоїдстві, помалу або й відразу перемінили на народну державу, в якій би через своїх вибранців панував увесь народ, в якій би не було ні визиску, ні кривди, ні бідности, ні темноти.

Наслідком сих наук Маркса, Енгельса й Ляссаля почали німецькі робітники організувати ся в велику партію, що мала метою здобути як найшвидше перевагу в парляменті і перемінити одною ухвалою весь громадський порядок. Ся партія назвала себе соціяльно-демократичною. Стоячи на основі Марк-

сових соціялістичних поглядів
ся партія надіяла ся порушити
весь народ і здобути для нього
панованє. Хоч називала себе
революційною, але розуміла
революцію зовсім не так, як її
розуміли прм. анархісти. Ся пар-
тія бажала захопити в свої руки
державну власть не на те, аби
знищити її і дати всім горожа-
нам як найповнійшу і найширшу
свободу. Навпаки, по думці
соціаль-демократів держава —
розумієть ся, будуща, народна
держава — мала стати ся все-
владною панею над житєм усіх
горожан. Держава опікує ся
чоловіком від колиски до гро-
бової дошки. Вона виховує його
на такого горожанина, якого їй
потрібно, запевнює йому заробіток і удержанє відповідне до
його праці й заслуги. Вона зна-
ючи потреби всіх своїх горожан,

регулює, кілька й чого треба робити в фабриках, кілька вся суспільність потребує хліба й живности, кілька кождий чоловік має працювати а кілька спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кілька в ній людей має родити ся, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим зигодувати ся. Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціяльнїї демократії. По її думці кождий чоловік у будущім устрою від уродження до смерти буде державним урядником та пенсіоністом : держава дасть йому наперед відповідне підготованє ; потім буде визначувати йому роботу і плату, давати заохоту та відзнаку, а на старість або в разї слабости ласкавий хліб.

Нема що й казати, є дещо привабного в такому погляді, особливо для тих бідних людей нинішнього часу, що не знають сьогодні, де діти ся і що в рот вложити завтра; для тих мільйонів беззахистних дітей, що виростають або зовсім без опіки родичів, або терплять не раз муки і знущання від злих, темних, п'яних або хорих родичів та опікунів. Житє в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви.

Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страхом на житє кожного поодинокого чоловіка. — Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла би щезнути, занидіти, бо ануж дер-

жава признає її шкідливою, непотрібною. Вихованє, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, ~~казенною~~ катанієм. Люди виростали б і жили би в такій залежности, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютнійших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала би величезною народною тюрмою.

А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках керму тої держави? Сього социяль-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над житєм і долею міліонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не

було би визиску робітників через капіталістів, але була би все-владність керманичів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних — над мільйонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманичі захопити її на завсїгди! І як легко при таких порядку підтяти серед людности корінь усякого поступу й розвою і довівши весь загал до певного ступня загального насиченя, з'упинити його на ^ш тім ступні на довгі віки, придумуючи всякі такі сили в суспільности, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволенє з того, що є, і шукають чогось нового. Ні, социяль-демократична „народна держава“, колиб навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі,

а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу. З иньшого боку поглянув на річ Американець Генрі Джордж. Маркс звернув головну свою увагу на фабрики й промисл, а села й рільництво полишив якось на боці. Він жив довгі літа в Англії і придивлявся англійським відносинам, а в Англії нема сел ані властивого селянства, там земля здавна перейшла на власність дідичів (ленд-льордів), із селян пороблено або вільних робітників, або т. зв. фермерів, тобто арендаторів, що арендують у панів більші або менші фільварочки чи ферми. При тім головну часть хліба й живности для себе Англія спроваджує з иньших країв, так, що селянство та хліборобство не займає там у громадським життю майже ніякого місця.

Зовсім не те в Америці, де на безмежних родючих просторах повстають рік-у-рік тисячі нових кольоній, де продукція хліба й живности розвинула ся на величезний розмір і де питане про землю та хліборобство стоїть мало що не на першій місці громадської політики. Отже Американець Джордж у своїй голосній книжці „Поступ і бідність“ пробував доказати, що не приватна власність фабрик, але приватна власність землі, се головна причина теперішнього громадського лиха. Земля, се головна основа добробуту й поступу не лише теперішніх, але й будущих поколінь і для того не повинна бути власністю одиниці, яка би могла її псувати, рабувати та висисати. Суспільність свідомо свого інтересу повинна мати сама в руках свою землю, давати

її своїм членам на вжиток, але не на власність, а надвишку доходів із неї брати на свою користь, а не лишати в руках богачів та неробів. Яким способом се зробити: чи викуповуючи землю з рук її дотеперішних властителів, чи позбавляючи їх відразу державним законом права власности на землю, чи нарешті переймаючи землю на власність загалу зараз по смерті кожного дотеперішного властителя, про се Джордж не потребував довго розписувати ся, бо се залежало би від поодинокого краю і від того, як би там уложили ся обставини.

Думки Генрі Джорджа дуже сподобали ся многим людям не лише в Америці, але також у Англії і в Німеччині. Потворили ся спілки й товариства, що мають метою ширити ті думки

словом і письмом серед широких мас убогої людности і також серед грошовитих богачів, надіючи ся позискати їх для справи націоналізації землі, тобто набутя землі для цілого народа. Поки що, ті товариства зробили для своєї власливої мети не багато, але думки Джорджа мали значний вплив з иньшого боку. — ~~Ми~~^{Треба} вже сказати, що батьки німецької соціяльної демократії Маркс і Енгельс іще в 1848. р. виступили з окликом: Пролетарії всіх країв єднайтеся! Вони виказували, що нужда фабричних робітників скрізь по всім світі однакова, значить, і інтереси їх однакові. Пролетарії-робітники не мають причини ворогувати ані воювати між собою. Уся ворожнеча між народами й державами йде не від бідних, а від

богачів, купців, фабрикантів та урядників, або, як вони називали — буржуазії (від французького слова *bourge* — замок, місто, значить міщанство, розуміється, маюче). Розвиваючи далі ті думки, вони й їх ученики доходили до того, що все те, що роз'єднює народи або роз'єднювало давнійше, отже церковні та релігійні справи, політика, національність, усе те діло пануючих верстов. Верстви робучі, поневолені, покривджені ніколи не мали ані церковних, ані політичних, ані національних інтересів але все мали й доси мають один однісінький ї по всім сьвіті однаковий інтерес — скинути з себе віковічне ярмо неволі та визиску. Чим більше ті верстви приходять до розуму, тим більше розуміють, що їх дурено, вказуючи їм якісь релі-

гійні, політичні чи національні ідеали і велячи в ім'я тих ідеалів поборювати людей иньшої віри, иньшої держави, иньшої національності. Тай ті, що вели їх на сю боротьбу, дуже часто дурили себе самих; властиво ціла історія людського розвою, се історія боротьби поодиноких верстов між собою, а ще точнійше, боротьби кривджених, визискуваних та неволених робітників з кривдниками та визискувачами. Коли визискувані робітники дійдуть до повної свідомости своїх інтересів і своєї сили, то поєднають ся всі разом на всім світі, скинуть із себе ярмо і заведуть соціялістичний лад на світі. Значить, німецький соціяль-демократизм був і є міжнародний, або говорячи латинським словом — інтернаціональний.

Джордж натомість висунув на перше місце інтереси поодинокі нації як найбільшої одиниці, яку чоловік може обняти своєю практичною працею. І ся Джорджева думка пустила широке коріне. В Америці й Англії залунали оклики: земля для народа, але з додатком: англійська земля для англійського народа! Америка для Американців. В Америці перший голосно підніс такий оклик сенатор Монро, а теперішній президент Розевельт також признає ся до неї. І у нас піднесено оклик: Русь для Руси, а польська шляхта, що у себе на місці, на Мазурщині, як може, кривдить та визискує польського хлопа, в східній Галичині дає йому всякі полекші, продає йому свої ґрунти, зичить йому гроші з банків, аби лише до-

вести до того, щоб надати їй східній Галичині переважно польський характер і аби таким робом, упадаючи економічно, зміцнила польський елемент національно.

ХІІ.

Отсе ми перейшли всі важніші питання, які насувають ся при обміркованю того, що таке поступ. Ми бачили, як чоловік із стану майже дикого звіря помалу вибивав ся чим раз висше. Ми бачили, що се поліпшене його стану йшло не всюди однаково, що в одних місцях люди доходили до висшої осьвіти, в иньших лишали ся в дикім стані. Ми бачили, що дорога того поступу була не проста ані одностайна; що певні місця осягнувши досить високий поступ, упадали; що певні важні

відомости та винаходи, звісні
людям у давнину, потім забу-
вали ся і не раз аж по сотках
літ люди віднаходили їх на
ново. Ми бачили далі, що го-
ловною движучою силою по-
ступу є поділ праці; ми вказали
далі, що той поділ праці вкупі
з вродженою всім людям не-
однаковістю сил, здібностей і
вдачі вироджує громадську й
освітню нерівність, а та нерів-
ність нарешті доходить до вели-
чезного противенства між край-
ньою бідністю одних, та нечу-
ваним багатством иньших, і то
бідністю мільйонів робучих людей
і багатством невеликої жмінки
легкоробів або й цілковитих не-
робів. Нарешті ми перебрали
найважніші думки тих, що сил-
кують ся знайти вихід із того
страшного положення.

Чого-ж шукають усі ті люди?

На се одна відповідь : шукають дороги до поступу, але не такого як доси. Їх не задовляє сам поступ богацтва ; вони питають : а в чийх руках се богацтво, хто й на що користується ним ? Їх не задовляє сам поступ науки і штуки ; вони хочуть аби наука і штука були власністю всіх людей, прояснювали їх розум і звеселяли жите. Як бачимо, обік зросту богацтва, науки й штуки зросло також почутє милосердя, любови до людей, справедливости. Люди починають переконувати ся, що само богацтво, сама наука, сама штука не може дати чоловікови повного щастя. На скілько чоловік може бути щасливим у житю, він може се тільки в співжитю з иньшими людьми, в родині, громаді, нації. Скріпленє, утонченє того почутя любови до

иньших людей, до родини, до громади, до свого народу, отсе основна підвалина всякого поступу ; без неї все иньше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому.

Повного особистого щастя, не заколоченого ніякими прикростями — чоловік не осягне ніколи ; та про те він весь вік старає ся та силкує ся поправити своє жите, усувати прикрости, добити ся щастя. Мільйони знаходять одинокє щастє на землі в тій надії, що правдиве щастє знайдуть по смерти, за гробом. Але иньші мільйони людей у наших часах говорять, що поки там до загробового щастя, а нам треба доложити сил і заходів і розуму, аби знайти хоч яке таке щастє тут на землі.

Так само всі ми знаємо,

що й повного громадського щастя, повного, так сказати, раю на землі люди не дібють ся ніколи. Але се ще не рация, щоб ми закладали руки і байдужно дивили ся, як міцний дусить слабого, як богач кривдить та висисає бідного, як одиниці кривдять та руйнують сотки й тисячі людей. Чи буде, чи не буде з того рай на землі, а ми борімо ся з кожним поодиноким лихом, з кожною поодинокую кривдою та дбаймо разом не лише про те, аби побороти її в тім однім випадку, але також про те, аби по зможі заткати жерело подібного лиха й на будуче.

Колись, перед сотками літ лікарі не дуже придивлялися до поодиноких хороб та болячок, але за те ломали собі голови, щоб винайти такий лік,

який би міг лічити всі можливі хвороби. Вони вже й назву придумали для сього ліку, назвали його з грецька п а н а ц е я, ніби то все-лік. Але такого ліку на всі хвороби ніхто не винайшов і не винайде ніколи. Позбувши ся мрії про той чудовий все-лік, почали лікарі докладнійше придивляти ся поодиноким хворобам, слідити обяви, що виступають при її погіршеню і при поліпшеню, і звільна назбирали величезний запас спостережень та досвідів, що тепер називається медициною. Кожду слабість, кожний об'яв старають ся пізнати як найдокладнійше, а від пізнання вже недалеко й до вилічення.

От таке саме й з тими громадськими, суспільними слабостями, що спадають на людей при поступі наперед. Те, що ми доси роздивили, всі оті ради :

повороту до природи, до селянського стану, до бездержавства, заведенє повної спільности — все се такі панацеї, яких не зварить і не приготує ніякий аптикар. Вони бентежать людей, ворують їх думки і заставляють їх шукати нових доріг, і в тім їх велика вартість, їх історична заслуга. Але певности, панацеї в них не шукайте. Поступ цілої людськості — се величезна і і дуже складна машина. Вона порушує ся силою, на яку складають ся тілесні й духові сили всіх людей на сьвітї; анї одному чоловікови, хоч який би він був сильний та здібний, анї одній якійсь громаді годї запанувати над рухом тої машини, годї кермувати нею. Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, тоті самі, яких пізнав

же великий німецький поет і вчений, Йоган Гете, а то голод і любов. Голод, се значить материяльні і духові потреби чоловіка, а любов — се те чутє, що здружує чоловіка з иньшими людьми. Людського розуму в числі тих кондукторів нема і певно ще довго не буде.

Д о д а т о к.

На стор. 100 пропущено докінчене розділу VIII, яке додаємо тут і просимо прочитати в однім тягу перед розділом IX.

В царстві зьвірів і рослин бачимо двоякий розвій, що проявляє себе досить неоднаково. Деякі животвори живуть одинцем, а інші купами, більше або менше здруженими громадами. Ми згадували вже про ті малесенькі животвори зложені з одної клітини, різні бакцілі, бактерії, діятoméї, форамініфери та інфузорії. Можна сказати, що їх майже не торкнув ся розвій: які були перед міліонами літ, такі є й доси. Властивий поступ

починає ся аж там, де наступає здруженє: отже при животворах многоклїтинних, а далї там, де кілька, кількадесять окремих животворів збирає ся до купи для спільного житя. Одним із найсильнїйших двигачів поступу являєть ся роздїл ріжних полів, мужеського і женського, а потім їх співдїланє при плодженю та виводженю потомства. Сей роздїл бачимо вже в царинї ростин; маємо приміром коноплі накопні (мужеські) й матірні (женські). Далеко виразнїйший і важнїйший сей подїл між звірями. Дальший наслідок сього подїлу, се здруженє матерне з потомством у висших звірів, де мати мусить більше або менше довгий час годувати та оберегати своє потомство. Уже тут безоглядна боротьба за єствованє, перевага

сильнійшого над слабшим уступає на бік, бо сильнійший (мати, часом і отець) оберегає слабшого (дітий).

Але у иньших звірів бачимо ще щось більше. Пчоли та мурашки творять цілі держави, громади зложені з многих тисяч осібників, зорганізованих для дружної боротьби за єство-ванє. В нутрі такої організації боротьба майже зовсім устає; організація сама в собі живе дружно, різниці між сильними й слабими пропадають, цілість висгупає до боротьби за єство-ванє як єдність. Для удержання тої цілости кожда одиниця приносить жертви, прим. кожда пчола тратить свої полові органи і робить ся безплодною, кождий трут (самець) робить ся безоружним дармоїдом і мусить гинути наглою смертию по допов-

ненню свого громадського завдання. Значить, з погляду самої дарвіністичної науки кожда одиниця в пчолячій царстві поступає зовсім противприродно, ослаблює себе в боротьбі за єство-ванє, на те тільки, аби коштом того загального ослаблення зложити до купи велику і міцну цілість — пчоляче царство. Як бачимо, боротьба за єство-ванє може мати різні форми: одна форма — се поєдинкова боротьба, така, яку бачимо у щу-пака або вовка, а друга форма, се громадська боротьба, яку бачимо у пчіл та мурашок.

Чоловік хиба на найнижшій ступні дикости задоволь-яв ся такою вовчою боротьбою за єство-ванє, тай то ще хто знає, чи так; у деяких малп ми бачимо вже жите в більших або мен-ших громадах, серед яких видно

початки певного порядку й дружності. А ціла історія людського роду, то властиво історія здруження людей, зливання одиниць і дрібних родин у громади, племена та держави. Первісна, вовча боротьба за єствованє приймає в такім громадськїм житю зовсїм инші форми, вироджує инші почутя та ціли, а поперед усього почутє єдності та дружності людського роду супроти всьої решти природи. От тим то думка дарвіністів, що люди повинні бороти ся за своє єствованє без огляду на людяність, по вовчому, по засадї: хто дужший той лїпший, є властиво запереченєм поступу в тїй формі, в якій він одиноко можливий між людьми, і значила би властиво цофненє чоловіка на становище вовка або дикуна.

ПОПРАВКИ.

Перед читанєм сеї книжечки прошу по-
правити отсі друкарські помилки :

Стор. 20, рядок 4 з низу замість приймила
треба: приймала

„ 22, рядок 6 з низу замість не йде
треба: все йде

„ 23, рядок 9 з гори замість Вижнійша
треба: Важнійше

„ 24, рядок 8 з низу замість шукати
треба : шанувати

„ 29, рядок 11 з низу замість Гренлянди
треба: Гренляндії

„ 29, рядок 5 з низу замість сгояли
треба: стояли

„ 29, рядок 3 з низу замість невідане
треба : невідоме

42, рядок 5 з гори замість Тарії
треба : Тарсі

43, рядок 2 з гори замість утаяв
треба : розтаяв

„ 44, рядок 5 з низу замість мандрібку
треба: мандрівку

„ 48, рядок 6 з гори замість гине
треба : гинуть

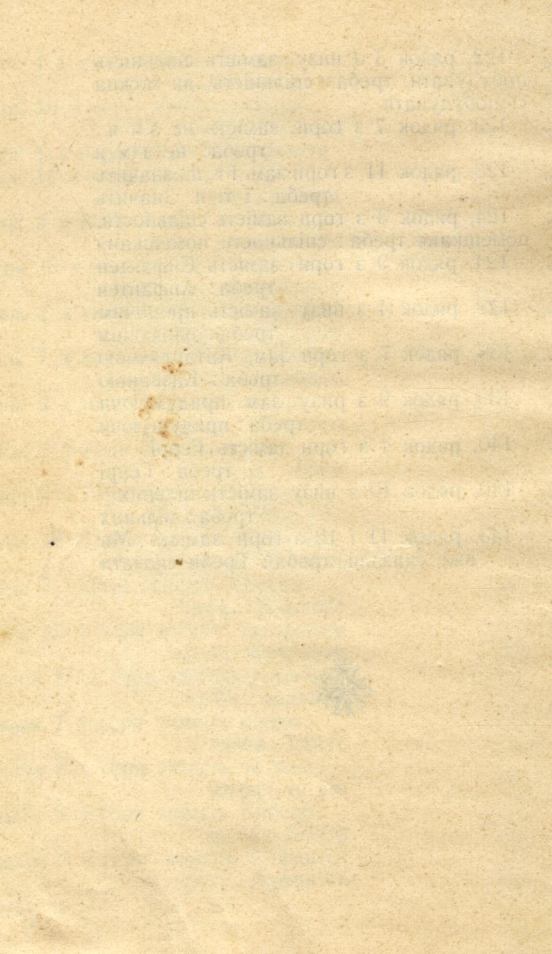
„ 48, рядок 5 з низу замість допачем
треба: двигачем

„ 49, рядок 1 з гори замість півтретя літ
треба : півтретяста літ

- " 54, рядок 4 з низу замість по зате
 треба : та за те
- " 58, рядок 10 з гори замість отілене
 треба : втілене
- " 60, рядок 1 з гори число V викинути
- " 65, рядок 11 з гори замість Сгарі
 треба : Старі
- " 66, рядок 4 з гори замість найліпше би
 треба : найліпше бе
- " 70, рядок 10 з низу зам. що наконичено
 треба : де накопичено
- " 72, рядок 2 з гори замість предавний
 треба : прадавний
- " 80, рядок 7 з гори зам. Блейхредерам
 треба : Бляйхредерам
- " 83, рядок 2 з низу замість Толстоя
 треба : Толстого
- " 84, рядок 2 з гори замість вазад
 треба : назад
- " 85, рядок 9 з гори замість Толстоя
 треба : Толстого
- " 85, рядок 12 з гори замість Вони же
 треба : Вони ж
- " 86, рядок 3 з низу замість Толстойа
 треба : Толстого
- " 89, рядок 12 з гори замість пестряком
 треба : пістряком
- " 102, рядок 11 з гори замість богачами
 треба : вояками
- " 106, рядок 7 з гори замість нанує
 треба : панує
- " 109, рядок 8 з гори замість то вже
 треба : то він
- " 121, рядок 6 з гори замість Бибеар
 треба : Бабёф
- " 121, рядок 8 з гори замість Єнфантен
 треба : Анфантен

- „ 122, рядок 3 з низу замість спільність
побудувати, треба : спільність, як можна
її побудувати
- „ 123, рядок 7 з гори, замість не з'м я
треба: не з'їм я
- „ 123, рядок 11 з гори зам. і т. п., значить
треба : і т. п. Значить
- „ 124, рядок 3 з гори замість спільности,
помешканє треба : спільности помешканя
- „ 124, рядок 9 з гори замість Єнфантен
треба : Анфантен
- „ 128, рядок 4 з низу замість пророчим
треба : плодючим
- „ 138, рядок 7 з гори зам. Катаплезмою
треба : Казенною
- „ 139, рядок 9 з ризу зам. придумуючи
треба : придушуючи
- „ 140, рядок 4 з горн замість Геррі
треба : Генрі
- „ 140, рядок 10 з низу замість пільних
треба : вільних
- „ 143, рядок 11 і 12 з гори замість Ми
вже сказали, треба : Треба сказати

ПОСТУП

ВИХОДИТЬ ЩО ТИЖНИ

і містить статі на теми суспільні, поради правничі і лікарські, розвідки поучалочі, вірні і оповідання, всячину і сьмішне.

Всі статі писані приступно.

**Майже кожде число прикрашене гарними
образками.**

✱ „ПОСТУП“ ✱

коштує річно лиш 4 корони!

Адрес редакцій і адміністрації:

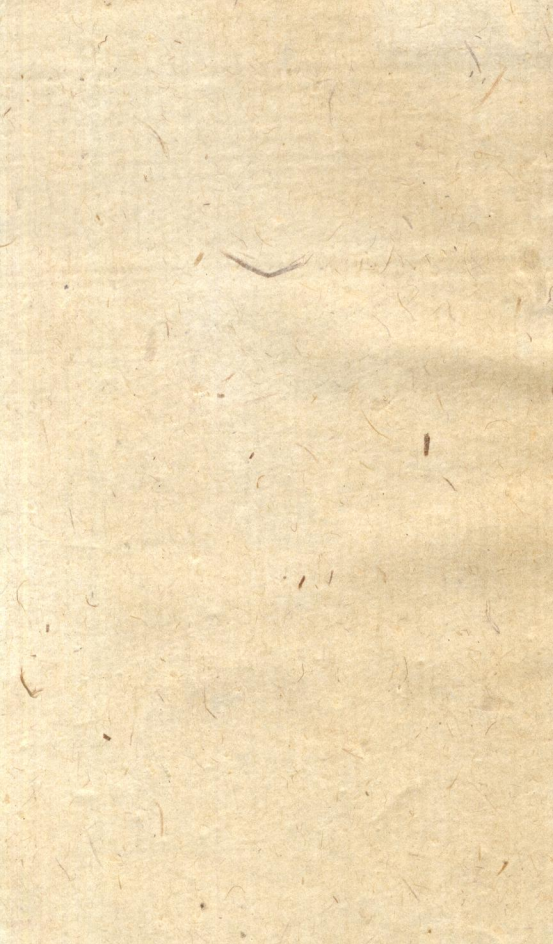
Коломия, Народний Дім (І. поверх).

Накладом Редакції „Поступу“

появили ся доси отсі видання:

1. Стефан Тимий. „ЯК РОБИТИ ТЕСТА-МЕНТ?“ — ціна 30 с.
2. Ярослав Марченко. „ВЛАСНА ХАТА“, —
ціна 20 с.
3. Іван Франчук. „ОФЕРМА“ 25 с.
4. Др. Іван Франко. „ЩО ТАКЕ ПО-СТУП?“ — ціна 1.20 с.
5. Сильвестер Яричевський. „СЕРЦЕ
МОВИТЬ...“ (поезії в прозі) 60 с.

V 34.292

III-020

X6272 !!!

San José

La Guayana

32 Mont. T. 10.

He Boguetas!!